

Jelengrad i Košutgrad - Dva moslavačka stara grada

Pleše, Tajana; Sekulić, Petar

Source / Izvornik: **Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2013, 30, 69 - 92**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:291:148776>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported](#)/[Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Jelengrad i Košutgrad – Dva moslavačka stara grada

Jelengrad and Košutgrad – Two burgs in Moslavina

Izvorni znanstveni rad
Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper
Mediaeval archaeology

UDK/UDC 728.81(497.5–3 Moslavina)“653”

Primljeno/Received: 02. 04. 2013.

Prihvaćeno/Accepted: 11. 12. 2013.

TAJANA PLEŠE
PETAR SEKULIĆ
Odjel za kopnenu arheologiju
Služba za arheološku baštinu
Hrvatski restauratorski zavod
HR-10 000 Zagreb, Kožarska 5
tplese@h-r-z.hr,
psekulic@h-r-z.hr

Tijekom 2012. godine započela su sustavna arheološka istraživanja Jelengrada i Košutgrada, dvaju kasnosrednjovjekovnih gradova na Moslavačkoj gori. Iako su oba grada nesumnjivo imala značajnu ulogu u onodobnom kulturno-povijesnom krajolozu, nakon napuštanja krajem 16. stoljeća ostali su prepušteni vegetaciji i neumitnom zubu vremena, u potpunosti izvan fokusa znanstvenog interesa. Cilj ove prve sezone istraživanja bio je njihovo raščišćavanje od vegetacije te urušene građe, potvrđivanje stratigrafske slike te izrada nacrtne dokumentacije.

Cljučne riječi: Moslavačka gora, kasnosrednjovjekovni posjed Moslavina, stari gradovi, Jelengrad, Košutgrad

In 2012 Croatian Conservation Institute started with systematic archaeological excavations of Jelengrad and Košutgrad, two late medieval burgs on Moslavina Mountain. Although both burgs have undoubtedly had important place in the cultural-historic landscape during late medieval period, after their abandonment at the end of the 16th century, they have been left to the ravages of time and vegetation, outside of any scientific focus. Main goals of this first season of archaeological excavations were clearing the locations of vegetation and debris, confirmation of stratigraphy, and making of detail plan documentation.

Keywords: Moslavina Mountain, late medieval Moslavina estate, burgs, Jelengrad, Košutgrad

POSJED MOSLAVINA NEKAD I DANAS

“Moslavačka gora smjestila se između rijeka Čazme, Ilove i Lonje, kao otok usred prostrane ravnice duge i do 100 km. Proteže se od planina Hrvatskog zagorja do Požeškog gorja” (Pleše 2009: 4).¹

Područje Moslavačke gore sa svojom je okolicom bilo tijekom kasnog srednjovjekovlja podijeljeno na tri administrativna područja – Garić, Gračenicu i Moslavinu (Pisk 2012: 38). Za razliku od Garića i Gračenice, koji su od 13. stoljeća

¹ Moslavačku je goru Vlada Republike Hrvatske 2011. godine proglasila Regionalnim parkom. Prostire se na jugozapadnom dijelu Bjelovarsko-bilogorske (45,74% ili 6 911,38 ha) i sjeveroistočnom dijelu Sisačko-moslavačke županije (54,26% ili 8 199,94 ha), ukupne površine 15 111,32 ha. Park je od regionalnog značenja za očuvanje krajolozne, geološke i biološke raznolikosti te bogate kulturno-povijesne i tradicijske baštine (<http://zastita-prirode-bbz.hr/rp-moslavačka-gora.html>). Uz brojna prapovijesna (Kaniška Iva, Kapelica kod Garešnice, Voloderska brda, Srednje brdo u Šartovcu, gradina Marić u Mikleuški) i antička (Kutinska Lipa, Ciglenica u Osekovu, Repušnica kod Kutine) arheološka nalazišta, na području Moslavačke gore i njezinim rubnim područjima bili su tijekom kasnog srednjovjekovlja izgrađeni brojni stari gradovi i utvrde (Garić-grad, Jelengrad, Košutgrad, Bršljanac, Tocilj grad, Kutinjec grad, Deča, Stara Kutina, Plovdin grad, Turski stol, Međurić, Moslavina, Čazma i drugi), kao i pavlinski samostan Blažene Djevice Marije te franjevački samostan Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgradskoj.

MOSLAVINA ESTATE THEN AND NOW

“Moslavina Mountain is located between rivers Čazma, Ilova and Lonja, like an island in the middle of a fertile valley, up to 100 km in length. It stretches from the mountains of Hrvatsko zagorje to the Požega mountains” (Pleše 2009: 4).¹

The area of Moslavina Mountain with its surrounding was, during the late medieval period, divided into three administrative areas – Garić, Gračenica and Moslavina (Pisk 2012: 38). Unlike Garić and Gračenica, which became inde-

¹ Government of the Republic of Croatia declared in 2011 Moslavina Mountain a regional park. It covers south-western part of Bjelovar-Bilogora County (45.74% or 6 911.38 ha), and the north-east part of Sisak-Moslavina County (54.26% or 8 199.94 ha), total area 15 111.32 ha. This park is of a regional importance for the preservation of landscape, geological and biological diversity, as well as rich cultural and historical heritage of the region (<http://zastita-prirode-bbz.hr/rp-moslavačka-gora.html>). With numerous prehistoric (Kaniška Iva, Kapelica near Garešnica, Voloderska brda, Srednje brdo in Šartovec, Marić hillfort in Mikleuška) and Roman (Kutinska Lipa, Ciglenica in Osekovo, Repušnica near Kutina) archaeological sites, the area of Moslavina Mountain contains numerous late medieval burgs and forts (Garić, Jelengrad, Košutgrad, Bršljanac, Tocilj, Kutinjec, Deča, Stara Kutina, Plovdin, Turski stol, Međurić, Moslavina, Čazma etc.), as well as Pauline monastery of Blessed Virgin Mary, and Franciscan monastery of the Ascension of Blessed Virgin Mary in Podgradska.

bili samostalna upravna područja (komitat ili distrikt) u sklopu Šomođske (te kasnije Križevačke) županije, Moslavina je već krajem 12. stoljeća postala privatno vlastelinstvo plemića Makarija (N. Klaić 1976: 263; Pisk 2012: 38).

Toponim pod kojim se u suvremenoj historiografiji podrazumijeva posjed Moslavina, u poznatim se pisanim vrelima pojavljuje u sljedećim oblicima: *Monoslou*, *Munozlou*, *Monislou*, *Munuzlov*, *Monozlou*, *Monoszlo*, *Monozlov* i *Monoslov*. Naziv se najčešće tumači kao izvedenica muškog imena Mojslav ili Manislav, za kojeg se smatra kako je bio jedan od starih posjednika na ovom području, a koji je prema nekim autorima čak i bio osnivač starog grada Moslavina (Pavičić 1968: 44; Kruhek 2002: 94; Nikolić Jakus 2011: 272). U vrijeme vladavine hrvatsko-ugarskog kralja Bele III. (1172. – 1196.) spominje se u pisanim vrelima knez (*comes*) Makarije *de Monoszlou*, koji se smatra rodonačelnikom obitelji Moslavačkih (Bösendorfer 1950: 27; Bedić 2002: 49; Nikolić Jakus 2011: 271). Prema (poznatim) sačuvanim ispravama čini se kako je već Makarijev otac (nama nepoznatog imena) dobio pravo na prihode od ubiranja maturine s posjeda Moslavine (Nikolić Jakus 2011: 273). Sam je Makarije bio nositelj visokih dvorskih časti te se spominje kao dvorski sudac (*comes curialis*) i banovac (*vicebanus*) te župan Szolnoka u Mađarskoj (Nikolić Jakus 2011: 273). S obzirom na to kako ne postoje dokazi o genealoškim vezama između Mojslava i Makarija, čini se izglednim kako je rod ime preuzeo od posjeda, pogotovo zato što se ne koriste tim imenom od početka (Nikolić Jakus 2011: 272). Moslavina je ujedno i naziv starog grada Makarijevića, smještenog na rubnim obroncima Moslavačke gore (danas na prostoru neuropsihijatrijske bolnice "Dr. Ivan Barbot" u Popovači).

U suvremenoj hrvatskoj i mađarskoj historiografiji prevladava teorija prema kojoj su sljednici plemićkog roda Moslavačkih ili Moslavinskih (*de Monoszlo*) bili Čupori Moslavački, koji se pod tim imenom prvi put spominju u vrelima u drugoj polovini 14. stoljeća. Nakon sukoba između članova obitelji Moslavačkih, kao vlasnik starog grada i najvećeg dijela posjeda Moslavine spominje se početkom 14. stoljeća Petar II. Moslavački. Njemu je kralj Karlo Robert oduzeo vlastelinstvo jer se priklonio protivnicima Anžuvinaca (Nikolić Jakus 2011: 280–281). Oduzeto je vlastelinstvo 1316. godine bilo ustupljeno banu Ivanu Baboniću, no u sačuvanim se ispravama vidi kako je ban Mikac 1327. godine ponovno predao stari grad i vlastelinstvo Moslavinu (*...castrum Monozlou inferius cum omnibus pertinentiis suis propriis...*) sinovima Stjepana Babonića u zamjenu za oduzeti stari grad Steničnjak (CD VIII: 439–442; CD IX: 358–360).

Nastavak sukoba obitelji Babonić s kraljem doveo je do njihova priklanjanja Habsburgovcima, što je rezultiralo gubitkom preostalih posjeda među kojima je bila i Moslavina (Kekez 2012: 129). Prema sačuvanim se vrelima može zaključiti kako su vlastelinstvo i stari grad Moslavina nakon 1334. godine bili u vlasništvu Stjepana III. i Nikole III., sinova Stjepana II. od Moslavine (Nikolić Jakus 2011: 281). Iako je za sada nepoznato kako je spomenuta obitelj Moslavačkih stekla posjed Moslavina, može se pretpostaviti kako je Nikola III. prije 1321. godine ušao u službu bana Ivana Babonića, či-

pendent administrative domains (komitat or district) within the County of Somogy (in later period also a part of the County of Križevci) during the 13th century, Moslavina was at the end of the 12th century already a private feudal possession of Makarijević family (N. Klaić 1976: 263; Pisk 2012: 38).

Toponym used in modern historiography to designate Moslavina estate is mentioned in known written sources in the following forms: *Monoslou*, *Munozlou*, *Monislou*, *Munuzlov*, *Monozlou*, *Monoszlo*, *Monozlov* and *Monoslov*. Name is usually interpreted as a derivative of a male name Mojslav or Manislav, a person considered to be one of the early landlords in this area, and who, according to some authors, was the founder of Moslavina burg (Pavičić 1968: 44; Kruhek 2002: 94; Nikolić Jakus 2011: 272). During the reign of Croatian-Hungarian king Bela III (1172 – 1196), duke (*comes*) Makarije *de Monoszlu* is mentioned in written sources, and he is considered to be the founder of Moslavački family (Bösendorfer 1950: 27; Bedić 2002: 49; Nikolić Jakus 2011: 271). According to (known) preserved documents, it seems clear that Makarije's father (name unknown) has been given the right to collect taxes in the domain of the Moslavina estate (Nikolić Jakus 2011: 273). Makarije was the holder of high court honours, and is mentioned as a court judge (*comes curialis*), *vicebanus*, and county ruler of Szolnok in Hungary (Nikolić Jakus 2011: 273). Since there are no evidence to prove genealogical connections between Mojslav and Makarije, it can be assumed that the family was named after the estate, especially because they had not been using the name before (Nikolić Jakus 2011: 272). Moslavina is also the name of the Makarijević family burg, located on the edge of Moslavina Mountain (now underneath the neuropsychiatric hospital "Dr. Ivan Barbot" in Popovača).

In contemporary Croatian and Hungarian historiography, dominant theory is that the inheritor of the noble Moslavački or Moslavinski (*de Monoszlo*) family was Čupori Moslavački family, mentioned in the sources under that name in the second half of the 14th century. After the conflict between members of Moslavački family, Petar II Moslavački is mentioned at the beginning of the 14th century as the owner of the burg and the largest part of the Moslavina estate. King Charles Robert (Karlo Robert) seized his feudal possession because he allied with the enemies of House of Anjou (Nikolić Jakus 2011: 280–281). Seized property was given to ban Ivan Babonić in 1316, but preserved records show that ban Mikac returned the burg and the Moslavina feudal possession (*...castrum Monozlou inferius cum omnibus pertinentiis suis propriis...*) to the sons of Stjepan Babonić in exchange for the return of burg Steničnjak (CD VIII: 439–442; CD IX: 358–360).

Disputes between Babonić family and the king resulted in their alliance with the House of Habsburg, which led to the loss of their remaining properties, including Moslavina (Kekez 2012: 129). According to available sources, we can conclude that, after 1334, the feudal possession and the burg Moslavina were owned by Stjepan III and Nikola III, sons of Stjepan II of Moslavina (Nikolić Jakus 2011: 281). Although it is still unknown how Moslavački family gained the Moslavina estate, we can assume that Nikola III entered

me su bili stvoreni preduvjeti za preuzimanje predmetnog posjeda u vrijeme nadolazećih političkih previranja (CD IX: 358–360). Gotovo je sigurno kako je gore spomenuti Stjepan II. bio prvi nositelj prezimena Čupor Moslavački, koje je u vrijeme njegovih sinova preraslo u ime jedne od najznačajnijih plemićkih obitelji kasnosrednjovjekovne Slavonije (Nikolić Jakus 2011: 280).

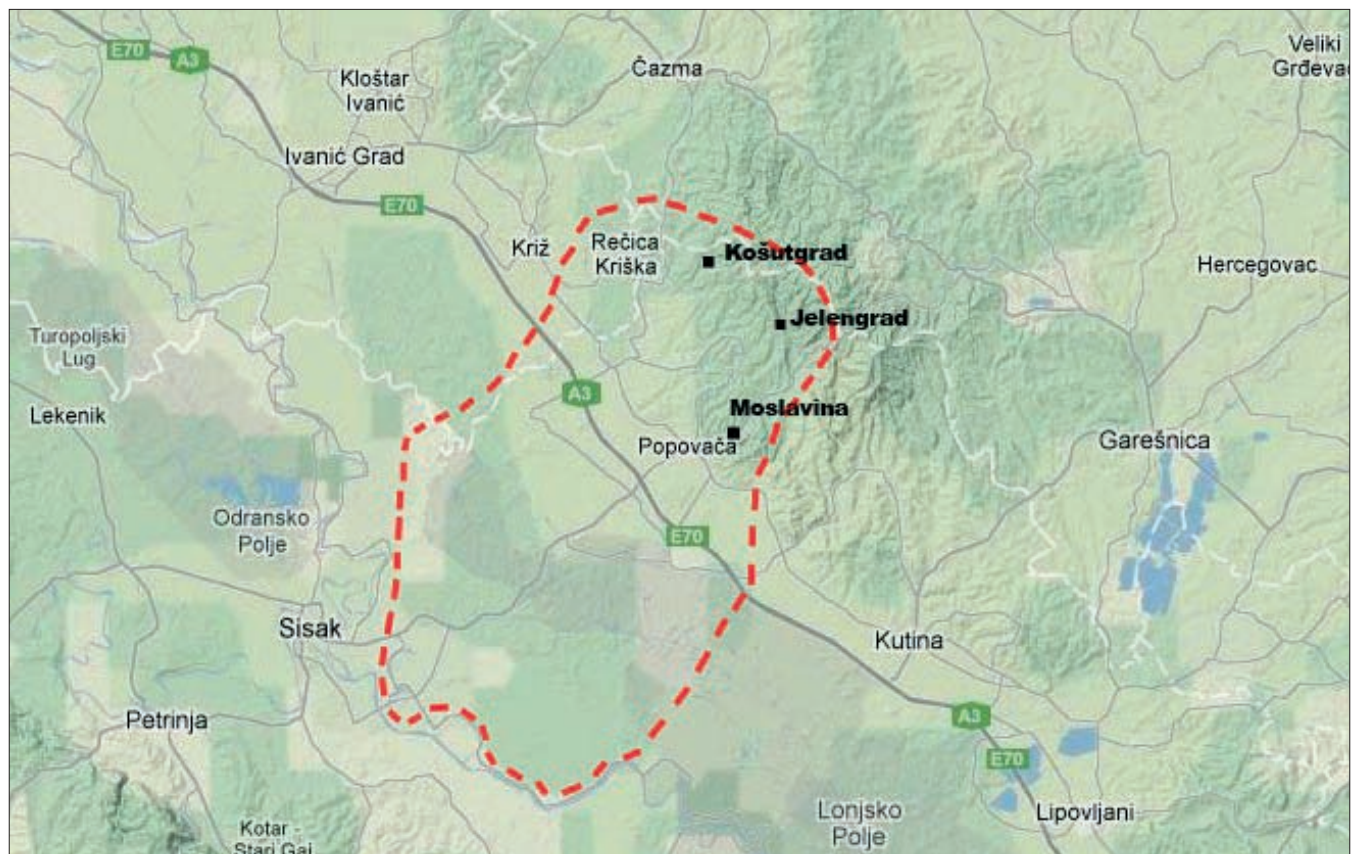
Prema trenutačnim saznanjima utemeljenim na (poznatim) sačuvanim pisanim vrelima čini se kako su pripadnici jedne od grana obitelji Moslavačkih kroz burno razdoblje prve četvrtine 14. stoljeća uspjeli vratiti izgubljeni posjed Moslavina. Tijekom 14. i 15. stoljeća prostirali su se posjedi Čupora Moslavačkih između rijeka Čazme, Lonje i Save te su obuhvaćali oko 24 naselja (Pisk 2007a: 107; Dočkal 1955: 54). Na području vlastinstva Moslavina, uz istoimeni stari grad, nalazila su se još dva stara grada, smještena na samoj Moslavačkoj gori – Jelengrad i Košutgrad. Nadalje, prema sačuvanim (i poznatim) vrelima može se zaključiti kako su se na vlastinstvu nalazila i barem dva trgovišta (*oppidum*) – Moslavina (podno starog grada Moslavine) i Podgrađe (podno Košutgrada) (Adamček 1980: 171) (karta 1).

Nakon smrti posljednjega muškog pripadnika obitelji Čupora Moslavačkih Stjepana VI. krajem 1492. ili početkom 1493. godine, a unatoč njegovoj oporuci, odlukom kralja Vladislava II. Jagelovića svi su njihovi posjedi (...*super castro Szarwasko et oppido Monoszló...cum possessionibus: Warallya, Orthohecz, Pesthenyza; item castra Monoszló, Zarusaskeu et Dianvuara, in Crisiensi...*) postali vlasništvo obitelji

the service of ban Ivan Babonić before the year 1321, creating conditions for the appropriation of the estate in a time of emerging political turmoil (CD IX: 358–360). It is almost certain that the above mentioned Stjepan II was the first holder of the family name Čupori Moslavački, family that, during the life of his sons, became one of the most important noble families of late medieval Slavonia (Nikolić Jakus 2011: 280).

According to current findings based on (known) written sources, it would seem that the members of one of the branches of Moslavački family, during the turbulent period of the first quarter of 14th century, managed to return the lost Moslavina estate. In the 14th and 15th century, estates of Čupori Moslavački family covered the area between rivers Čazma, Lonja and Sava, and included approximately 24 settlements (Pisk 2007a: 107; Dočkal 1955: 54). In the area of Moslavina feudal possession, apart from burg Moslavina, there were two more burgs located on Moslavina Mountain – Jelengrad and Košutgrad. Furthermore, according to preserved (and known) sources we can conclude that the feudal possession included at least two market-towns (*oppidum*) – Moslavina (at the foot of Moslavina fort, i.e. burg) and Podgrađe (at the foot of Košutgrad) (Adamček 1980: 171) (Map 1).

After the death of Stjepan VI, the last male member of Čupori Moslavački family at the end of 1492 or at the beginning of 1493, despite his testament, all of their estates (...*super castro Szarwasko et oppido Monoszló...cum possessionibus: Warallya, Orthohecz, Pesthenyza; item castra Monoszló,*

Karta 1 Pretpostavljene granice kasnosrednjovjekovnog posjeda Moslavina u 13. i 14. stoljeću (priređeno prema Pisk 2007.)
Map 1 Assumed borders of late medieval Moslavina estate in the 13th and the 14th century (according to Pisk 2007)

Erdödy (Bedić 2002: 56; Nikolić Jakus 2011: 293).

Osvajanjem utvrde Bršljanac u jesen 1540. godine, osmanske su postrojbe uspostavile uporište iz kojega su do 1545. godine osvojile područje čitave Moslavačke gore (Pavičić 1968: 15; V. Klaić 1981b: 214). Padom Čazme i Virovitice 1552. godine formiran je pogranični sandžak iz kojega su bili nastavljeni napadi prema ostatku hrvatskih zemalja (V. Klaić 1981b: 240, 243). Tijekom *Dugog rata* (1591. – 1606.) osmanske su snage izgubile kontrolu nad područjem čitave današnje Moslavine koja je postala pusta zemlja te poprište sukoba kršćanskih i osmanlijskih vojski idućih stotinjak godina (Pisk 2012: 41).

U *Zapisu popa Martinca* iz 1493. godine spominje se geografski pojam "gora zaprta" (*Tbgda že roblahu vse zemle hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do gorě zaprte...*). Prema mišljenju V. Klaića, nasljednici Petra Erdödyja počeli su se nazivati "vijekovječnim knezovima od Moslavine" (*comes perpetuus montis Claudii*) nakon što su stekli posjed Moslavinu (V. Klaić 1907: 186). Činjenicu kako se u nizu sačuvanih vrela iz 16. i 17. stoljeća kao istoznačnice koriste titule *comes monti claudi* i "grof od zaprte gore", V. Klaić tumači kao posljednicu netočnog prijevoda rimskog naziva *mons claudius* (V. Klaić 1907: 187). Prema nekim autorima naziv nije samo greška u prijevodu Klaudijeve gore u Zaprtu goru, nego se odnosi na gorje okruženo starim gradovima (Nadilo 2004: 649). Obitelj Erdödy zadržala se na prostoru današnje Moslavine do 19. stoljeća, a upravo se prema njihovu pridjevku *de Monozlo* naziv "Moslavina" prenio i na nazivlja njihovih brojnih posjeda. Tako je i Garić gora dobila ime Moslavačka gora, a cijelo područje između Lonje, Česme i Ilove se počelo nazivati Moslavinom (Pisk 2012: 134).

JELENGRAD

Stari grad Jelengrad nalazi se na jugozapadnim obroncima Moslavačkoj gori, oko 30 km sjeveroistočno od Popovače. Smješten je s desne strane Jelenskog potoka, nad udolinom kojom se prema nekim autorima nalazila cesta koja je povezivala stari grad Moslavinu i Garić-grad (Pavičić 1968: 46; Petrić 1993: 21; Bedić 2002: 49; Pisk 2007a: 109) s jedne te obližnjim Košutgradom s druge strane. Do starog grada danas vodi šumska cesta koja povezuje Gornju Jelensku i Katoličko Selišće. Na sam se stari grad može popeti strmim šumskim prosjekom s istočne strane ili mu se može pristupiti planinarskom stazom sa sjeverne strane. Izvornu je komunikaciju za sada samo moguće naslutiti sa sjevernoistočne strane grada, no tek bi se detaljnim reambuliranjem terena mogla potvrditi njezina izvorna trasa.

Jelengrad se, unatoč uvriježenom mišljenju prema kojemu se izgradnja datira u 13. stoljeće, prvi put u pisanim vrelima spominje tek u darovnici od 22. siječnja 1460. godine (Dočkal 1955: 111; Bobovec 1991: 9; Bobovec 2003: 20–21; Bedić 2002: 49; Kruhek 2002: 109; Lovrenčić 2002: 63; Pisk 2012: 122). Spomenuta isprava kojom je Juraj, sin bana Pavla Čupora Moslavačkog, darovao pavlinskom samostanu Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori svoje dijelove posjeda u Gornjem i Donjem Kosovcu, Marijaševcu te Palačnu u zamjenu za redovito služenje misa, sastavljena je u *castro*

Zaruaskeu et Dianvuara, in Crisiensi...) became property of Erdödy family (Bedić 2002: 56; Nikolić Jakus 2011: 293) by the decree of king Vladislaus II (Vladislav II Jagelović).

By capturing Bršljanac fort in autumn 1540, Ottoman forces have established a stronghold that enabled them to conquer the entire area of Moslavina Mountain by 1545 (Pavičić 1968: 15; V. Klaić 1981b: 214). By seizing Čazma and Virovitica in 1552, the Ottomans formed a frontier sanjak from where they continued with attacks on remaining Croatian lands (V. Klaić 1981b: 240, 243). During the Long War (1591 – 1606), Ottoman forces lost control over the entire area of modern Moslavina, which then became a desolate land and scene of conflicts between Christian and Ottoman armies for the next hundred years (Pisk 2012: 41).

In the *Zapis popa Martinca* (Account of priest Martin) from 1493, there is a reference to a geographical term "gora zaprta" ("closed mountain") (*Tbgda že roblahu vse zemle hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do gorě zaprte...*). According to V. Klaić, inheritors of Peter Erdödy began naming themselves the "eternal dukes of Moslavina" (*comes perpetuus montis Claudii*) after they gained the estate of Moslavina (V. Klaić 1907: 186). V. Klaić interprets the fact that the titles *comes monti claudi* and "duke of closed mountain" were used as synonyms in several preserved sources from the 16th and 17th century, as a result of incorrect translation of Roman term *mons claudius* (V. Klaić 1907: 187). Some authors think that the term isn't just a mistake in translation, but that it can refer to a mountain surrounded by forts (Nadilo 2004: 649). Erdödy family stayed in the area of contemporary Moslavina until the 19th century, and it is after their appellation, *de Monozlo*, that the name "Moslavina" extended to their many estates. That is how Garić Mountain became Moslavina Mountain, and how the area between the rivers Lonja, Čazma and Ilova was named Moslavina (Pisk 2012: 134).

JELENGRAD

Burg Jelengrad is located on the south-western slopes of Moslavina Mountain, approximately 30 km northeast of Popovača. It is situated on the right side of Jelenski potok (Deer stream), over the valley where, according to some authors, there used to be a road that connected burgs Moslavina and Garić (Pavičić 1968: 46; Petrić 1993: 21; Bedić 2002: 49; Pisk 2007a: 109) on one side, and nearby Košutgrad on the other. Today, a forest road (connecting Gornja Jelenska and Katoličko Selišće) leads to the burg built on an elongated plateau. It is possible to access the burg from the east side, by climbing a narrow forest path, or from the north side, by using the hiking trail. In the north-eastern part of the burg it is possible to suggest the old road, but the exact trace of communication is only possible to confirm by a detailed reambulation of the terrain.

Although it is accepted that Jelengrad was built in the 13th century, its first (known) mention is found in a charter dated to January 22, 1460 (Dočkal 1955: 111; Bobovec 1991: 9; Bobovec 2003: 20–21; Bedić 2002: 49; Kruhek 2002: 109; Lovrenčić 2002: 63; Pisk 2012: 122). The charter, in which Juraj, son of *ban* Pavao Čupor Moslavački, conferred his part

nostro Zarwaskw. Gj. Ćuk je naziv *Zarwaskw* povezoao s riječi “szarwaskö”, odnosno “jelenova kamenica” (Bedić 2002: 50). Kako se naziv Jelengrad u vrelima pojavljuje tek u drugoj polovini 16. stoljeća, izgledna je mogućnost kako je ime sačuvano u narodnoj tradiciji odraz tumačenja prvotnog naziva (mađ. *szarvas* – jelen) koje je preživjelo promjene topografskih naziva izazvane priljevom novog stanovništva.² Tako je Jelenova kamenica postala Jelengrad, potok Obžev preimenovan je u Jelenski potok, dok se novoosnovana naselja početkom 18. stoljeća nazivaju Jelenska Gornja i Jelenska Donja (Bedić 2002: 58).

Kako su teritorijalni sporovi Čupora Moslavačkih s moslavačkim pavlinima³ trajali od 1439. godine, ni darovnica iz 1460. godine nije prošla bez komplikacija, pa su se parnice nastavile sve do izumiranja obitelji 1492. godine (Pisk 2012: 119–134). Problemi moslavačkih pavlina nisu prestali nestankom obitelji Čupora Moslavačkih jer je kralj Vladislav II. Jagelović, suprotno odredbama oporuke Stjepana VI. Čupora Moslavačkog, njegove posjede poklonio početkom 1493. godine egerskom biskupu i svom kancelaru Tomi Bakaču (Pisk 2012: 133). Kako je kraljevim darom bio uključen i cijeli Kosovac, već je u svibnju 1493. godine pred Čazmanskim kaptolom prosvjedovao garički vikar Jakov protiv Petra Bočkaja iz Rasinje i njegova kapetana Andrije Bota de Bayna, jer su prema nalogu egerskog biskupa Tome zauzeli Donji i Gornji Kosovac i Marijaševac te ih priključili starom gradu Jelengradu. Očito je vikar cijelo kraljevo darivanje smatrao nepravednim jer je u sačuvanim vrelima vidljivo kako Petra Bočkaja naziva okupatorom Jelengrada (*Sarwaskew*) i vlastelinstva Moslavina (Dočkal 1955: 162). Protiv nepoštivanja oporuke Stjepana VI. Čupora Moslavačkog prosvjedovali su narednih petnaest godina pred Čazmanskim kaptolom vikari moslavačkog samostana (Pisk 2012: 134).

Jelengrad je, kao i čitava Moslavačka gora, došao pod kontrolu osmanskih snaga 1545. godine, no za sada ne postoje dokazi o osmanskome boravku u samom starom gradu izuzev sačuvane vijesti kako je cernički beg pokušao obnoviti Jelengrad 1592. godine (V. Klaić 1981b: 467; Bedić 2002: 58; Pisk 2012: 41).

Prvi (za sada) poznati prikazi Jelengrada su oni na (dostupnim) vojnim kartama 16. i 17. stoljeća: stari je grad označen kao *Jelengrad* na karti *ILLYRICUM* J. Sambucusa i A. Orteliusa iz 1572. godine te kao *Illengrad* na karti G. Cantelli da Vignole *PARTE DELLA SCHIAVONIA / OVERO SLAVONIA, AGGIUNTAVI / LA CONTEA DI CILLEA, E WINDISCH MARK*, iz 1690. godine (Pandžić et al: 1993).

Stari se grad Jelengrad spominje pod ovim nazivima u sljedećim (poznatim) pisanim vrelima: *Zarwasky* 1444./1517.

2 Gornja i Donja Jelenska počinju se naseljavati nakon 1591. godine (Tkalčec 2008: 175).

3 Najstariji pavlinski samostan na tlu današnje Hrvatske, onaj Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori (Bela Crkva), bio je najznačajnija crkvena institucija na području upravnih područja Garića i Gračenice te vlastelinstva Moslavine. Arhive ovoga pavlinskog samostana najveći su izvor podataka za područje današnje Moslavačke gore u srednjem vijeku (Pisk 2012: 1). U arhivama moslavačkoga pavlinskog samostana Jelengrad se spominje dvaput – oba puta u kontekstu sporova oko posjeda s vlastelinstvom Moslavina.

of estates in Gornji and Donji Kosovac, Marijaševac and Palačno to the Pauline monastery of Blessed Virgin Mary on Moslavina Mountain in exchange for daily mass service, was written in *castro nostro Zarwaskw*. Gj. Ćuk connected the name *Zarwaskw* with the word “szarwaskö”, i.e. “jelenova kamenica” (Bedić 2002: 50). Since the name Jelengrad first appears in the sources from the second half of 16th century, it is possible that the name preserved in folk tradition was an interpretation of the original name (hung. *szarvas* – deer) that survived the changes to topographic names, caused by the inflow of new population.² That is why Jelenova kamenica became Jelengrad, stream Obžev was renamed to Jelenski potok (Deer stream), while the newly founded settlements from the beginning of 18th century were named Jelenska Gornja and Jelenska Donja (Bedić 2002: 58).

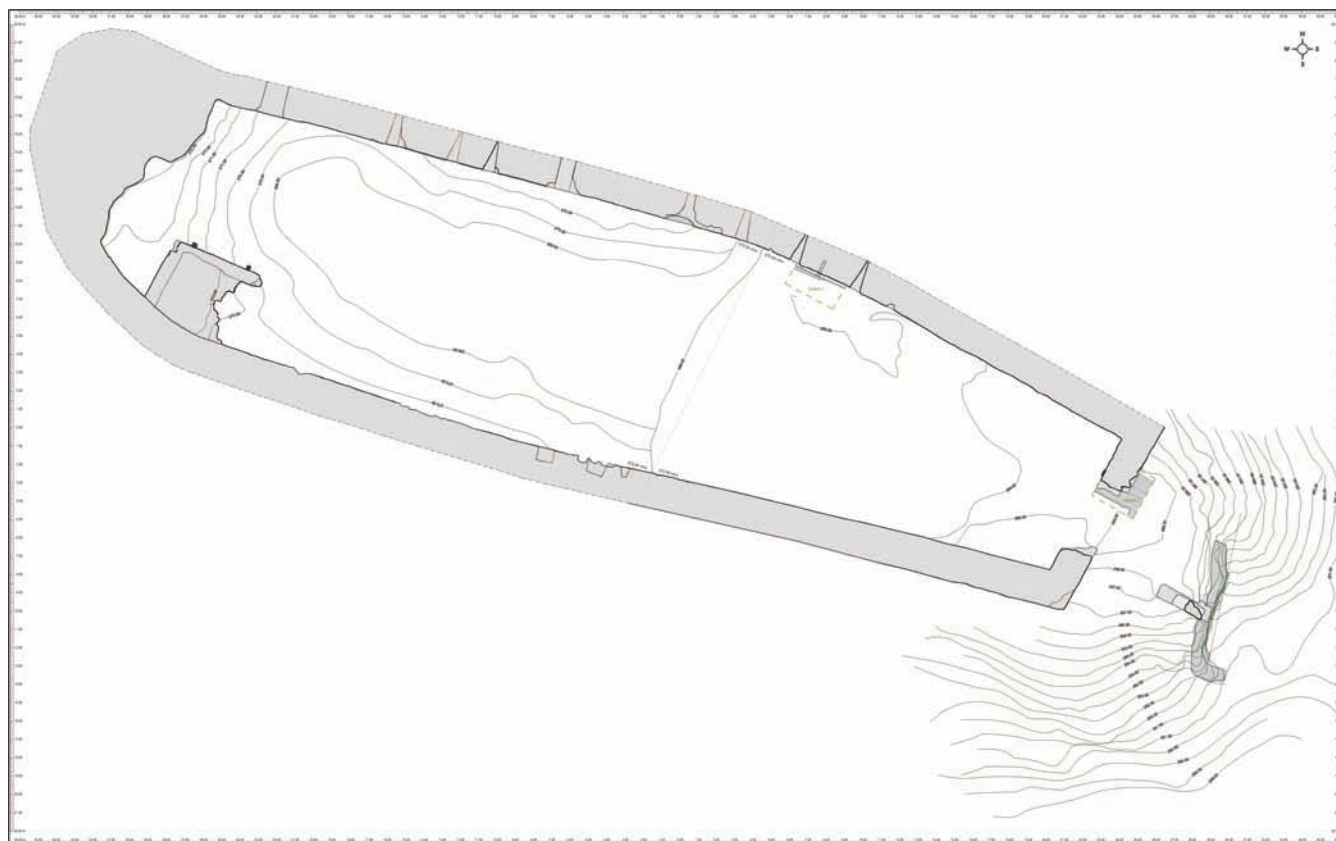
Since territorial dispute between Čupori Moslavački family and Paulines from Moslavina³ started in 1439, not even the charter from 1460 was accepted without complications, leading to lawsuits that lasted till the end of the family line in 1492 (Pisk 2012: 119–134). However, difficulties for Paulines from Moslavina haven’t ended with the disappearance of Čupori Moslavački family because king Vladislaus II (Vladislav II Jagelović), contrary to the testament of Stjepan VI Čupor Moslavački, gave the family estates in 1493 to his chancellor Tamás Bakócz (Tomo Bakač), the Bishop of Eger (Pisk 2012: 133). Since the royal gift also included the entire Kosovac estate, in May 1493 vicar Jakov from Garić objected before the Capitulum of Čazma against Petar Bočkaj from Rasinje and his captain Andrija Bota de Bayn, because they have, under orders from the Bishop of Eger Tamás Bakócz, annexed both Donji and Gornji Kosovac and Marijaševac estates, adjoining them to Jelengrad estate. Vicar obviously considered the royal gift to be unfair, because he names Petar Bočkaj the occupant of Jelengrad (*Sarwaskew*) and feudal possession of Moslavina (Dočkal 1955: 162). Vicars of the monastery continued with unsuccessful objections before the Capitulum of Čazma against the violation of Stjepan VI Čupor Moslavački’s testament for the next fifteen years (Pisk 2012: 134).

By 1545, the entire Moslavina Mountain was under the Ottoman control, but (for now) there is no evidence that can confirm Ottoman residence in the burg Jelengrad, apart from the information that the bey of Cernik tried to renovate it in 1592 (V. Klaić 1981b: 467; Bedić 2002: 58; Pisk 2012: 41).

First (for now) known depictions of Jelengrad can be found on (available) military maps from the 16th and 17th century: burg is marked as *Jelengrad* on the map *ILLYRICUM* by J. Sambucus and A. Ortelius from 1572, and as *Illengrad* on the map *PARTE DELLA SCHIAVONIA / OVERO SLAVONIA, AGGIUNTAVI / LA CONTEA DI CILLEA, E WINDISCH MARK* by G. Cantelli da Vignola from 1690 (Pandžić et al: 1993).

2 Gornja and Donja Jelenska were populated after 1591 (Tkalčec 2008: 175).

3 Monastery of Blessed Virgin Mary on Moslavina Mountain (cro. *Bela Crkva* - White Church), the oldest Pauline monastery in Croatia, was the most important church institution in administrative domains of Garić and Gračenica and the feudal possession of Moslavina. Monastery’s archives are the main source of information on the area of medieval Moslavina Mountain (Pisk 2012: 1). Jelengrad is mentioned twice in these archives, both times in context of disputes on feudal possession of Moslavina.

Sl. 1 Tlocrt starog grada Jelengrada (izrada: Vektra d.o.o., 2012.)
 Fig. 1 Ground plan of burg Jelengrad (made by: Vektra d.o.o., 2012)

godine (AH Mon. Ant. 769, prema Heller 1978: 107), *Zarwaskw* 1460. godine (Dočkal 1955: 111), *Szarwasko* 1493. godine (Dočkal 1955: 162), *Sarwaskew* 1493. godine (Dočkal 1955: 162), *Zarwaskeu* 1521. godine (Katona 1790), *Gellen* 1532. godine (Bedić 2002: 57), *Sarwaskw* 1532. godine (MHS1. XXXVIII, 135, prema Heller 1978: 107), *Zarwaskew* 1542. godine (MHS1. XL, 493, prema Heller 1978: 107) te kao *Jelengrad* 1597. godine (MHS1. XLIII, 603, prema Heller 1978: 107).

Prvi (i za sada jedini poznati) opis Jelengrada zapisao je početkom 20. stoljeća D. Hirc (Hirc 2002: 278–301). Zanimljivo je kako Jelengrad nije opisao Gj. Szabo tijekom svoga posjeta Moslavačkoj gori 1916. godine, iako je obišao obližnji Garić-grad, pavlinski samostan Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori (Bela Crkva) te utvrdu Bršljanac.

Unatoč svom jako dobrom stanju sačuvanosti, Jelengrad je dugo bio izvan fokusa znanstvenog interesa – iako je nesumnjivo imao važnu ulogu u onodobnom krajobrazu, nakon napuštanja krajem 16. stoljeća stari je grad Jelengrad ostao prepušten vegetaciji i neumitnom zubu vremena. No, djelovanjem povijesne udruge "Moslavina", Jelengrad je od 2003. godine počeo dobivati pažnju kakvu zaslužuje.⁴

S prvim sustavnim arheološkim istraživanjima starog grada Jelengrada bilo je moguće započeti tek 2012. go-

Burg Jelengrad is mentioned under that name in the following (known) written sources: *Zarwasky* in 1444/1517 (AH Mon. Ant. 769, according to Heller 1978: 107), *Zarwaskw* in 1460 (Dočkal 1955: 111), *Szarwasko* in 1493 (Dočkal 1955: 162), *Sarwaskew* in 1493 (Dočkal 1955: 162), *Zarwaskeu* in 1521 (Katona 1790), *Gellen* in 1532 (Bedić 2002: 57), *Sarwaskw* in 1532 (MHS1. XXXVIII, 135, according to Heller 1978: 107), *Zarwaskew* in 1542 (MHS1. XL, 493, according to Heller 1978: 107), and as *Jelengrad* in 1597 (MHS1. XLIII, 603, according to Heller 1978: 107).

First (and so far the only) description of Jelengrad was made by D. Hirc at the beginning of 20th century (Hirc 2002: 278–301). It is interesting that Gj. Szabo didn't provide description of Jelengrad during his visit to Moslavina Mountain, although he did visit nearby burg Garić, Pauline monastery of Blessed Virgin Mary on Moslavina Mountain (cro. *Bela Crkva* – White Church) and Bršljanac fort.

Despite its excellent state of preservation, Jelengrad was outside of the scientific focus – although it undoubtedly had an important role in the landscape of late medieval period, burg Jelengrad was left to vegetation and ravages of time since its abandonment in the 16th century. However, due to activities of historical society "Moslavina", since 2003 Jelengrad started to get the attention it deserves.⁴

⁴ Uz osiguravanje pristupačnosti, povijesna se udruga "Moslavina" pobrinula i za markiranje puta do Jelengrada, informativnu ploču, koševе za otpatke te drvena odmorišta i stube.

⁴ Apart from making it more accessible, historical society "Moslavina" marked the path to Jelengrad, put up an information board, bins, wooden rest-places and stairs.

dine.⁵ Ciljevi prve sezone arheoloških istraživanja bili su potvrđivanje stratigrafske slike starog grada (sonde 1 i 2),⁶ raščišćavanje cijele istočne polovice unutrašnjosti starog grada od urušene građe te humusnog sloja nastalog višestoljetnim djelovanjem vegetacije, izrada cjelovite snimke postojećeg stanja te tehnički opis objekta.

Stari je grad Jelengrad izgrađen na izduženom, jezičastom platou položenom na osi istok – zapad, znatno izdignutom od opkopa koji ga okružuje. Vanjski obrambeni zidovi starog grada izgrađeni su u skladu s morfologijom terena, tvoreći tako nepravilni, znatno izduženi pravokutnik blago izlomljenih linija (sl. 1). Jelengradu se pristupalo s istočne strane. Pristupni put je i danas vidljiv u morfologiji terena, na padinama sjevernog dijela platoa koji se strmo ruši prema Jelenskom potoku. Ulaz u stari grad Jelengrad čuvala je pravokutna kula. Kako je cijeli plato na kojem je stari grad izgrađen opasan dubokim opkopom, može se (s oprezom) zaključiti kako se u ulaznu kulu pristupalo drvenim (podiznim?) mostom. Navedenu pretpostavku potvrđuje i pravilni plato smješten nasuprot ulazne kule, s druge strane obrambenog opkopa. Nepravilno izlomljena zapadna građevinska linija starog grada Jelengrada uvjetovana je zahtjevnom stratigrafijom terena. Taj je dio objekta u vrlo lošem stanju te će se određivanje njegova izvornog oblikovanja moći riješiti tek nakon cjelovitog uklanjanja vegetacije.

Unutrašnjost starog grada Jelengrada bilo je prije početka arheoloških istraživanja 2012. godine moguće odrediti isključivo shematski (što se poglavito odnosi na zapadni dio grada). Stoga opise autora koji su se bavili ovom temom valja uzeti s velikim oprezom (npr. Nadilo 2004; Kruhek 2002; Horvat 2010). Po dovršetku arheoloških istraživanja 2012. godine postalo je moguće odrediti dimenzije unutrašnjeg prostora grada: na istočnoj je strani najuži (širina 8,45 m), na sredini najširi (13,65 m), dok se prema zapadu opet sužava (13,1 m). Ukupna pak dužina unutrašnjosti starog grada iznosi oko 59,5 m (ispravna izmjera nije bila moguća zbog neraščišćenoga najzapadnijeg dijela grada) (sl. 2–3).

Ulaz u unutrašnjost starog grada Jelengrada nalazio se na istočnoj strani, a čuvala ga je pravokutna ulazna kula. Tlocrtna dispozicija ove kule djelomično je potvrđena tek tijekom ovogodišnjih arheoloških istraživanja – do tada je bio vidljiv samo istočni dio njezina južnog zida, dok se istočno pročelje naslućivalo kroz gustu vegetaciju. Tijekom ovogodišnjih istraživanja bilo je moguće ukloniti vegetaciju

It was only in 2012 that Croatian Conservation Institute was able to start with the first systematic archaeological excavation of burg Jelengrad.⁵ Goal of the first season of archaeological excavations was to confirm the stratigraphy of the burg (test pits 1 and 2),⁶ to clear the collapsed building material and centuries old humus layer from the entire eastern half of the its interior, to record the current condition and to provide both the detail plan documentation and the technical depiction of the object.

Burg Jelengrad was built on an elongated plateau (east-west orientation), considerably higher than the surrounding trench. Exterior defensive walls were built according to the morphology of the terrain, forming an elongated, irregular rectangle with slightly broken lines (Fig. 1). Main access to Jelengrad was situated on the east side. Even today, this communication route can be seen in the morphology of the terrain, on the slopes of the north part of the plateau that steeply falls towards Jelenski potok. The entrance to burg Jelengrad was guarded by a rectangular tower. Since the entire plateau on which the burg was built is surrounded with a deep trench, it can be (cautiously) concluded that the access to the entrance tower was over a wooden (draw?) bridge. That hypothesis is also confirmed by a regular plateau located opposite the tower, on the other side of the defensive trench. Slightly polygonal western construction line was determined by challenging stratigraphy of the terrain. This part of the burg is in a very poor condition, and its original form can be defined only after the removal of vegetation.

Before the beginning of archaeological excavations in 2012, it was possible only to schematically define the interior of burg Jelengrad (especially the west part of the burg). Therefore, one must be cautious when using older descriptions of the burg (e.g. Nadilo 2004; Kruhek 2002; Horvat 2010). At the end of 2012 archaeological excavation, it became possible to determine the dimensions of the interior space of the burg: it is narrowest on the east end (width 8.45 m), widest in the middle (13.65 m), while it narrows again towards the west end (13.1 m). Total length of the interior is around 59.5 m (correct measurement wasn't possible due to the state of the westernmost part of the burg) (Fig. 2–3).

Entrance to the interior of burg Jelengrad was located on the east side, guarded by a rectangular entrance tower. Ground plan disposition of the entrance tower was partially confirmed during this year's archaeological excavations

5 Istraživanja su vodili konzervator-arheolog P. Sekulić i viši konzervator-arheolog dr. sc. Tajana Pleše (Odjel za kopnenu arheologiju, Služba za arheološku baštinu, Hrvatski restauratorski zavod). Kao fizička ispomoć tijekom istraživanja bili su angažirani zatvorenici kaznonice u Lipovici (Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav). Nadalje, u istraživanjima su aktivno sudjelovali i članovi PU "Moslavina" te djelatnici UŠP Zagreb, šumarija Popovača. Istraživanja je bilo moguće provesti zahvaljujući sredstvima Općine Popovača (na čemu zahvaljujemo načelniku Općine prof. J. Miškoviću) te angažmanu i trudu članova povijesne udruge "Moslavina" (na čemu zahvaljujemo dr. sc. S. Pisk, S. Kos, J. Urodi Kutlić te D. Kusu).

6 Potvrda stratigrafske slike starog grada napravljena je unutar sondi 1 (150x295 cm) i 2 (255x250 cm). Sonda 1 bila je smještena uz južno pročelje sjevernoga obrambenog zida, neposredno ispod gornjeg podesta stuba smještenih u masi zida, a sonda 2 uz istočnu građevinsku liniju sjevernog dijela istočnog pročelja starog grada.

5 Excavations were led by conservator/archaeologist P. Sekulić and senior conservator/archaeologist Tajana Pleše, PhD (Department of Land Archaeology, Division for Archaeological Heritage, Croatian Conservation Institute). Manpower was provided by Lipovica penitentiary (Prison System Directorate, Ministry of Justice). Furthermore, members of historic society "Moslavina" and employees of "Hrvatske šume" (Zagreb forest administration, Popovača regional forest office) also participated in these excavations. Research was possible due to financial help from the County of Popovača (we are very grateful to municipal prefect prof. J. Mišković for securing the funds) and the help of the members of historic society "Moslavina" (PhD S. Pisk, S. Kos, J. Uroda Kutlić and D. Kus).

6 Stratigraphy was confirmed in test pits 1 (150x295 cm) and 2 (255x250 cm). Test pit 1 was located next to the south façade on the north defensive wall, just under the upper landing of stairs located within the thickness of this wall, while test pit 2 was located on the east building line of the north part of the east façade of burg.

Sl. 2 Pogled sa zapada na unutrašnji prostor starog grada Jelengrada po dovršetku radova 2012. godine (snimio: J. Kliska, 2012.)
Fig. 2 View from the west to the interior area of burg Jelengrad after the end of excavations in 2012 (photo by: J. Kliska, 2012)

Sl. 3 Pogled s istoka na unutrašnji prostor starog grada Jelengrada po dovršetku radova 2012. godine (snimio: J. Kliska, 2012.)
Fig. 3 View from the east to the interior area of burg Jelengrad after the end of excavations in 2012 (photo by: J. Kliska, 2012)

uz veći dio istočnog pročelja pravokutne ulazne kule. Potvrđeno je kako je veći dio lica zida propao do svoje jezgre. No, opće stanje zidne mase je, zbog velike čvrstoće korištenog veziva, u vrlo dobrom stanju. Nadalje, potvrđeno je kako je to pročelje bilo s južne strane ojačano kutnim kontraforom (širina 80 cm, dužina 120 cm). Kako sjeverni dio pročelja nije bilo moguće raščistiti od velike količine urušenog materijala, do daljnega se samo može pretpostaviti kako je i ono bilo ojačano na jednak način. Poneke dimenzije ulazne kule bit će moguće odrediti tek narednim arheološkim istraživanjima (sl. 4).

Glavni ulaz u unutrašnji dio grada bio je smješten u sredini istočnog pročelja (dužina 11,40 m, širina zidova 175 cm). Danas je od njega ostala samo jedna *in situ* sačuvana

- until then, only the east part of its south wall was visible, while the east façade was barely visible through dense vegetation. During this year's research, the vegetation covering the larger part of east façade of the rectangular tower was removed. It was possible to confirm that the majority of the facing was destroyed. However, the general state of the wall masonry is in a very good condition, due to the strength of the binder. Furthermore, it was discovered that this façade was reinforced on its south side by an angle counterfort (width 80 cm, length 120 cm). Since it wasn't possible to clear the north part of the façade from debris, it can only be assumed that this part was also reinforced in a similar way. Full dimensions of the entrance tower can only be determined by future archaeological research (Fig. 4).

Sl. 4 Pogled s jugoistoka na pravokutnu ulaznu kulu u stari grad Jelengrad (snimio: J. Kliska, 2012.)

Fig. 4 View from the south-east to the rectangular tower at the entrance to burg Jelengrad (photo by: J. Kliska, 2012)

konzola jednostavne profilacije na unutrašnjoj strani sjevernog dijela (35–40x70 cm) ovog pročelja. No, dimenzije ulaza zbog stupnja uništenosti sjevernog i južnog dijela istočnog pročelja nije (za sada) moguće utvrditi. Ni na sjevernom ni

Main entrance to the burg interior was located in the middle of the east façade (length 11.40 m, wall width 175 cm). *In situ* remained only one, simply moulded console (35–40x70 cm), located on the interior side of the north part

na južnom dijelu istočnog pročelja nema drugih (sačuvanih) otvora.⁷

Južni zid (prosječna širina 190 cm) starog grada Jelengrada na svom vanjskom pročelju nije imao (vidljivih) otvora. Na unutarnjem su pročelju, izuzev jasno vidljivih okruglih ležaja od konstrukcije za skelu (prosječni promjer 10 cm; sačuvano je pet jasno vidljivih, pravilnih redova čiji razmak varira od 80 do 120 cm), vidljive samo dvije pravokutne niše te jedan vertikalni kanal smješten unutar zidne mase. Najzapadniji dio južnog zida nije bilo moguće temeljito dokumentirati. Shodno tomu će i interpretiranje toga dijela grada biti odgođeno do nastavka arheoloških istraživanja (sl. 5).

Dvije duboke, pravokutne niše (istočna niša: 90x65x50 cm; zapadna niša: 95x75x75 cm) međusobno su udaljene 185 cm. Obje imaju ravni nadvoj od klesanaca. Iznad niša se nalazi niz od šest velikih, kvadratnih (30x30 cm) rupa od ležaja za drvene grede. Zidna masa zapadno od najzapadnije sačuvane rupe od ležaja za drvene grede znatno je uništena, pa je stoga moguće (zbog odnosa s pravokutnim nišama) samo zaključiti kako se u nizu nalazila (barem) još jedna greda. Sagledavši odnos niša i rupa od ležaja za drvene grede, može se (s oprezom) pretpostaviti kako se na ovom mjestu nalazila prostorija široka (barem) oko 450 cm. Njezina je gornja kota određena donjom kotom kvadratnih rupa od ležaja za drvene grede, no punu visinu te prostorije bit će moguće odrediti tek nakon nastavka arheoloških istraživanja. Vertikalni kanal (širina 25 cm, dubina 55 cm, vidljiva visina 75 cm; za sada nije moguće potvrditi njegovu punu visinu) nalazi se istočno od istočne niše. Zbog njegova se smještaja može pretpostaviti kako je ovaj otvor imao ulogu dimnjaka.

Jedini se (vidljivi) sačuvani objekt u unutrašnjem prostoru starog grada Jelengrada nalazi u njegovu zapadnom dijelu. Sačuvani objekt je trapezoidnog oblika (vanjske dimenzije: dužina 530 cm, širina istočnog pročelja 420 cm, širina zapadnog pročelja 355 cm, debljina sjevernog zida 50 do 70 cm, debljina zapadnog zida 80 cm). Smješten je 44,80 m od jugoistočnog kuta starog grada. Sačuvane su njegove dvije etaže. Gotovo je u cijelosti sačuvan bačvasti svod prve etaže. Donja je etaža ovog objekta bila visoka oko 260 cm (punu visinu nije moguće sa sigurnošću potvrditi prije arheoloških istraživanja njezina interijera), dugačka oko 420 cm i široka 350 cm. Gornja je etaža (očekivano) znatno lošije sačuvana – ostala je sačuvana samo južna peta svoda. No, oblikovanje svoda može se pretpostaviti translacijom podataka sačuvanog svoda. Na sjevernom se pročelju i danas nalaze dvije jednostavno oblikovane konzole (25x35x20 cm). S obzirom na utore u konzolama (širina 15 cm), može se pretpostaviti kako se na njih nastavljala drvena građa objekta koji se nalazio sa sjeverne strane. No, ta se pretpostavka može dokazati isključivo nastavkom arheoloških istraživanja.

Zapadni dio starog grada nije moguće opisati zbog ve-

of the façade. However, it wasn't possible (for now) to determine the dimension of the entrance due to the level of destruction of north and south parts of the east façade. There are no other (preserved) openings, neither in the north, nor in the south part of east façade.⁷

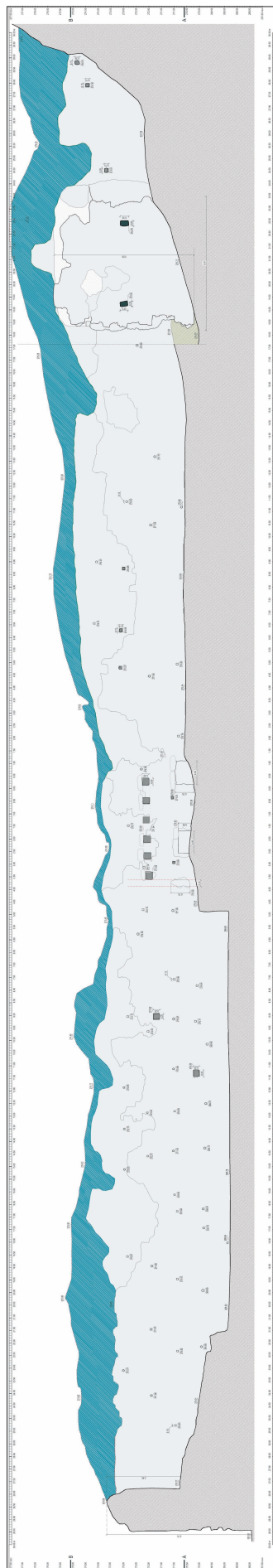
South wall (average width 190 cm) of the burg Jelengrad didn't have any (visible) openings on its exterior façade. On interior façade, apart from clearly visible put-log holes for scaffolding construction (average diameter 10 cm; five clearly visible, regular rows whose distance varies between 80 to 120 cm were preserved), only two rectangular niches are visible, as well and one vertical canal built within the wall. It wasn't possible (for now) to thoroughly document the westernmost part of the south wall. Therefore, interpretation of that part of the burg will be delayed until excavations are continued (Fig. 5).

Two deep, rectangular niches (east niche: 90x65x50 cm; west niche: 95x75x75 cm) are 185 cm apart. Both have a flat lintel made out of dressed stone. Six large, square (30x30 cm) bearings for wooden beams are situated above these niches. Wall masonry west of the westernmost preserved bearing for wooden beams is mostly destroyed, so it is possible only (because of the relations to the rectangular niches) to conclude that the row contained (at least) one more beam. Considering the relation of niches to bearings for wooden beams, we can (carefully) assume that they defined a room, wide (at least) 450 cm. Its upper elevation level is designated by the lower level of rectangular bearings for wooden beams, but full height of the room can be defined only after continuation of archaeological excavations. Vertical built-in canal (width 25 cm, depth 55 cm, recorded height 75 cm; it wasn't possible to confirm total height) is located west of the east niche. Because of its location, it can be assumed that this opening functioned as a chimney.

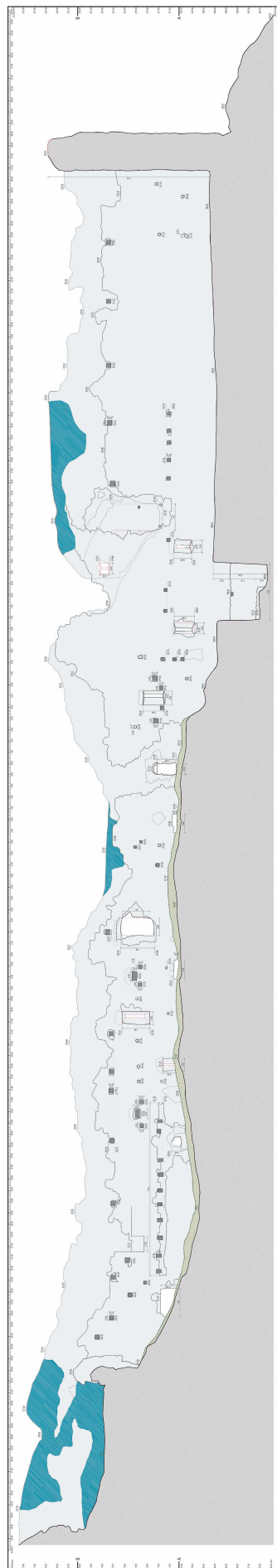
The only (visible) preserved structure in the interior space of burg Jelengrad was found in its west part. Structure is trapezoid in shape (exterior dimensions: length 530 cm, width of eastern façade 420 cm, width of western façade 355 cm, thickness of northern wall 50 to 70 cm, thickness of western wall 80 cm). It is located 44.80 m from the southeast corner of the burg. Two stories of this structure are preserved. First storey barrel vault is almost entirely preserved. Lower storey has a height of approximately 260 cm (its full height can not be determined before further archaeological excavations of its interior), its length is around 420 cm and it is 350 cm wide. Upper story is (expectedly) poorly preserved - only the south stub remains. However, the shape of the vault can be assumed by translation of existing vault data. In the northern façade stand *in situ* two simple consoles (25x35x20 cm). Based on the grooves in the consoles (width 15 cm), it can be assumed that they supported wooden parts of the structure that was located on the north side of this structure. However, that assumption can be proven only by continuing the excavations.

⁷ Temelj sjevernog zida istočnog pročelja istražen je unutar sonde 2 (255x250 cm) koja je bila smještena uz istočnu građevinsku liniju sjevernog dijela istočnog pročelja starog grada. Ujedno je unutar ove sonde istražen zapadni dio temelja sjevernog zida pravokutne ulazne istočne kule. Potvrđeno je kako je istočna građevinska linija istočnog pročelja bila izgrađena u isto vrijeme kad i ulazna (istočna) pravokutna kula.

⁷ Foundation of the north wall of the east façade was researched in test pit 2 (255x250 cm), located on the east building line of the north part of the east façade. West part of foundation of the north wall of rectangular east tower was also partially researched. It was confirmed that the east building line of east façade was built at the same time as the rectangular tower.

Sl. 5 Unutarnje pročelje južnog zida starog grada Jelengrada (izrada: Vektra d.o.o., 2012.)
Fig. 5 Interior façade of the south wall of burg Jelengrad (made by: Vektra d.o.o., 2012)

Sl. 6 Unutarnje pročelje sjevernog zida starog grada Jelengrada (izrada: Vektra d.o.o., 2012.)
Fig. 6 Interior façade of the north wall of burg Jelengrad (made by: Vektra d.o.o., 2012)

like količine urušene zidne mase te bujne vegetacije. Stoga će tehnički opis ovog dijela grada biti moguće napraviti tek po nastavku arheoloških istraživanja.

Sjeverni je zid (prosječna širina 170 cm) starog grada Jelengrada jako dobro sačuvan. Za razliku od unutarnjeg pročelja južnog zida, na ovom se sjevernom nalazi vrlo malo okruglih ležaja od konstrukcije za skelu (prosječni promjer 10 cm; ostala su sačuvana tri reda čiji razmak varira od 100 do 125 cm). Najzapadniji dio sjevernog zida nije bilo moguće temeljito dokumentirati iz jednakih razloga kao i najzapadniji dio južnog zida. Shodno tomu će i interpretiranje toga dijela grada biti odgođeno do nastavka arheoloških istraživanja (sl. 6).

Nasuprot jedinoga vidljivog objekta starog grada Jelengrada nalazi se na sjevernom zidu jasno vidljiv ostatak zida položenog na osi istok – zapad (vidljiva dužina oko 120 cm, vidljiva širina 80 cm). Može se pretpostaviti kako je ovaj zid određivao neki objekt. No, bez daljnjih se arheoloških istraživanja o njemu ne može pretpostaviti ništa više od navedenog. Neposredno uz opisani zid u zidnoj su masi jasno uočljive četiri pravokutne (20x15 cm) rupe ležaja za drvene grede. Iako njihova međusobna udaljenost varira od 70 do 170 cm, jasno je kako predmetne rupe tvore cjelinu. Njihov stepenasti raspored upućuje na dvije pretpostavke: kako se na ovom mjestu nalazilo drveno stubište koje je vodilo na drugu (gornju) etažu ili kako se na tom mjestu nalazila struktura jednoslivnoga strmog krovništva, također povezanog s predmetnim objektom. Nadalje, ove rupe od ležaja za drvene grede treba sagledati u odnosu na niz od deset vidljivih (odnosno dvanaest logikom pretpostavljenih) pravokutnih (20x15 cm) rupa od ležaja za drvene grede (razmak od 100 do 130 cm). Ukupna dužina strukture koju su nosile ove grede iznosi 770 cm. S obzirom na dosad navedeno, može se pretpostaviti kako je ovaj niz greda nosio drvenu hodnu površinu (hodnicu) koja se visinski podudara s hodnikom smještenom na istočnom dijelu sjevernog zida. U odnosu na cijelu parternu hodnu razinu unutarnjeg prostora, ovaj se hodni dio može (s velikim oprezom) odrediti kao "prva hodna etaža".

Ovdje je iznimno važno napomenuti kako se za sada ne može sa sigurnošću govoriti o jedinstvenoj podjeli parternog dijela prostora kao ni o cjelovitoj (pretpostavljenoj) "prvoj hodnoj etaži". Ovdje navedene podjele prostora napravljene su u skladu s raspoloživim rezultatima istraživanja te bi izvođenje konačnih zaključaka u ovoj fazi bilo ishitreno te (možda) netočno.

Nadalje, u međuodnos s ovom (pretpostavljenom) "prvom hodnom etažom" može se dovesti niz od pet vidljivih (tj. barem sedam logikom pretpostavljenih) pravokutnih (30x20 cm) rupa od ležaja za drvene grede. S obzirom na njihovu prosječnu visinu, jasno je kako se predmetni otvori mogu dovesti kako u međusobnu vezu (tj. niz) tako i u odnos s (pretpostavljenom) "prvom hodnom etažom". Međusobni visinski razmak između ta dva niza (tj. pretpostavljenih hodnih etaža) jest oko 370 cm, što je dovoljna visina potrebna za normalnu komunikaciju. Stoga se može pretpostaviti kako je i ovaj drugi niz greda nosio drvenu hodnu površinu (hodnicu). U odnosu na cijelu parternu hodnu razinu unutarnjeg

Western part of the burg can not (for now) be described due to large quantity of collapsed building material and dense vegetation. Therefore, the technical report for this part of burg will be produced only after continuation of archaeological excavations.

North wall (average width 170 cm) of burg Jelengrad is well preserved. Unlike the interior façade of the south wall, north wall contains a small number of put-log holes for the scaffolding construction (average diameter 10 cm; three rows have been preserved, spaced between 100 and 125 cm). It wasn't possible to thoroughly document the westernmost part of the north wall for the same reasons as for the westernmost part of the south wall. That is why the interpretation of that part of the burg will be postponed until further excavations (Fig. 6).

Opposite the (for now) only visible structure in burg Jelengrad, clearly visible remains of a wall stretching east to west (visible length is around 120 cm, while visible width is 80 cm) were confirmed. It can be assumed that this wall defined a certain structure. But, without further archaeological excavations nothing more can be assumed. Just alongside the mentioned wall, four rectangular bearings for wooden beams (20x15 cm) are clearly visible in the wall masonry. Although their distance varies from 70 to 170 cm, it is clear that the holes in question form a unit. Their staggered arrangement suggests two hypotheses: that this was the position of a wooden staircase that led to a second (upper) story, or that this was the position of a narrow monopitch roof structure, connected to the mentioned structure. Furthermore, these bearings for wooden beams should be considered in relation to a sequence of ten visible (that is, twelve logically assumed) rectangular (20x15 cm) bearings for wooden beams (distance of 100 to 130 cm). Total length of the structure that was held by these beams is 770 cm. Having in mind the aforementioned, we can assume that this system of beams supported a wooden walking surface that matched in height the walking surface located in the east part of the north wall. In relation to the entire parterre walking surface level of the interior, this structure can (very cautiously) be determined as a "first walking storey".

It is extremely important to note that (for now) a single division of the parterre walking surface area, or an integral (assumed) "first walking storey" can not be ascertained. Mentioned space divisions were based on the available research results, and making any final conclusions at this stage would be reckless and (possibly) wrong.

Furthermore, it is possible to link five visible (i.e. at least seven can be logically assumed) rectangular (30x20 cm) bearings for wooden beams to the (presumed) "first walking storey". Considering their average height, it is clear that the bearings in question can be in relation with the (presumed) "first walking storey". Height difference between those two rows (i.e. presumed walking storeys) is approximately 370 cm, which is an ample height necessary for normal communication. Therefore, we can assume that the second row of beams also supported a wooden walking surface. In relation to the entire parterre walking surface of the interior, this walking surface can be designated (with caution) as a "se-

prostora, ovaj se hodni dio može (također s velikim oprezom) odrediti kao “druga hodna etaža”.

Sjeverni je zid rastvoren otvorima i u parternoj hodnoj razini i u nivou (pretpostavljene) “prve hodne etaže”.⁸ Za razliku od južnog zida koji, očito, nije imao obrambenu namjenu, sa sjevernog su zida stanovnici Jelengrada nadzirali ranije spominjanu cestu pa je stoga i logična raščlanjenost toga zida brojnim, mahom obrambenim otvorima.

U parternoj razini se (od zapada prema istoku) može odrediti sedam otvora. Četiri je otvora za sada moguće samo taksativno navesti jer su samo djelomično vidljivi. To se odnosi na otvor zapadno od niza rupa od ležaja za drvene grede (pretpostavljene) “prve hodne etaže” (dubina 170 cm, vidljiva širina 125 cm, vidljiva visina 70 cm), zatim na izrazito nepravilni otvor ispod najistočnijeg dijela spomenutog niza rupa (vidljiva širina 90, vidljiva visina 45) te na dva otvora od kojih su također vidljivi samo gornji dijelovi (prvi: dubina 170 cm, vidljiva širina 90 cm, vidljiva visina 25 cm; drugi: dubina 170 cm, vidljiva širina 80 cm, vidljiva visina 20 cm). Preostala su tri otvora strijelnice ljevkastog tlocrta (prva: dužina 170 cm, širina 65 cm, vidljiva visina 55 cm; druga: dužina 170 cm, unutarnja širina 50 cm, vanjska širina 15 cm, visina 90 cm; treća: dužina 170 cm, unutarnja širina 55 cm, vanjska širina 10 cm, visina 80 cm) s nadvojima napravljenima od po jednog komada grubo obrađenog lomljenjaka.

Ovdje treba spomenuti dva otvora koji prema svojim visinama ne odgovaraju ni parternoj zoni ni onoj (pretpostavljene) “prve hodne etaže”. Prvi otvor (dubina 170 cm, širina 46 cm, visina 85 cm) prema svojem sačuvanom građevinskom otvoru izgleda kao prozor, no to nikako (za sada) nije moguće potvrditi. Drugi je otvor izvrsno sačuvana strijelnica (dužina 170 cm, unutarnja širina 60 cm, vanjska širina 15 cm, visina 95 cm) ljevkastog tlocrta s nadvojem napravljenim od jednog komada grubo obrađenog lomljenjaka. S obje strane strijelnice nalaze se po dvije rupe od ležaja za drvene grede – dvije manje, niže (20x10 cm) te dvije veće, više (25x25 cm). Iako ova dva para rupa od ležaja za drvene grede tvore pravilnu, trapezoidnu shemu, za sada nije moguće zaključiti kakvu su strukturu one tvorile. Nadalje, za sada nije moguće objasniti kako se pristupalo navedenim otvorima. Jedino se može pretpostaviti kako je pristup pripadao nekoj međuetazi.

Na (pretpostavljenoj) “prvoj hodnoj etaži” mogu se odrediti tri otvora. Najzapadniji je otvor vidljiv isključivo kao reška u zidnoj masi (širina 70 cm, vidljiva visina 250 cm) i za sada ga nije moguće detaljnije odrediti. Drugi je otvor dobro sačuvana strijelnica (dužina 170 cm, unutarnja širina 55 cm, vanjska širina 15 cm, visina 120 cm,) s nadvojem od jednog komada grubo obrađenog lomljenjaka. Treći je otvor sačuvan unutar građevinskih gabarita (dužina 170 cm, širina 80 cm, pretpostavljena visina 120 cm). S obzirom na smještaj ovog otvora, za sada nije moguće odrediti njegovu namjenu.

Unutar ove (pretpostavljene) “prve hodne etaže” svaka-

⁸ Gornja kota parterne zone može se odrediti prema donjoj koti pravokutnih rupa od ležaja za drvene grede. Zapadna struktura opisana je ranije, dok se ona istočna može pratiti od prostora iznad posljednje dvije opisane strijelnice. Taj zapadni niz čini osam kvadratnih (15x15 cm) rupa od ležaja za drvene grede.

cond walking storey”.

Almost the whole length of north wall is full of openings, both in the parterre walking surface level and in the (assumed) “first walking storey”.⁸ Unlike the south wall that didn't have a defensive purpose, residents of Jelengrad used the north wall to control the above mentioned road; therefore, it is logical that the wall would have had many defensive openings.

It was possible (for now) to designate seven openings in the parterre level (from west to east). Four openings are only nominally indicated, since they are only partially visible. That includes the opening west of the line of bearings for wooden beams of the (supposed) “first walking storey” (depth 170 cm, visible width 125 cm, visible height 70 cm), the irregular opening under the easternmost part of the mentioned line of bearings (visible width 90, visible height 45) and two openings with only the upper parts visible (first: depth 170 cm, visible width 90 cm, visible height 25 cm; second: depth 170 cm, visible width 80 cm, visible height 20 cm). Remaining openings are in fact funnel-shaped arrowslits (first: length 170 cm, width 65 cm, visible height 55 cm; second: length 170 cm, inner width 50 cm, outer width 15 cm, height 90 cm; third: length 170 cm, inner width 55 cm, outer width 10 cm, height 80 cm) with lintels made out of a single piece of roughly shaped stone.

Two openings should be mentioned that, based on their position in the wall masonry, don't correspond neither to the parterre zone, nor to the zone of the (assumed) “first walking storey”. The first opening (depth 170 cm, width 46 cm, height 85 cm), based on the rough opening, looks like a window, but this speculation (for now) can not be confirmed. Second opening is a perfectly preserved funnel-shaped arrowslit (length 170 cm, inner width 60 cm, outer width 15 cm, height 95 cm) with a lintel made out of a single piece of roughly shaped stone. On each side of this arrowslit there are two bearings for wooden beams - two lesser, lower ones (20x10 cm), and two higher, larger ones (25x25 cm). Although the two pairs of bearings for wooden beams form a regular, trapezoid scheme, at this point nothing can be concluded about the structure they formed. Furthermore, it can not be explained what the approach to the mentioned openings was like. It can only be assumed that they were a part of a mezzanine level.

Three openings can be determined on the (presumed) “first walking storey”. Westernmost opening is visible as a joint in wall masonry (width 70 cm, visible height 250 cm) and no more detailed definitions can be offered on this subject at this moment. Second opening is a well-guarded arrowslit (length 170 cm, inner width 55 cm, outer width 15 cm, height 120 cm) with lintel made out of a single piece of roughly shaped stone. Third opening is preserved only within its rough opening dimensions (length 170 cm, width 80 cm, assumed height 120 cm). Based on the location of this opening, its function can not be determined at this point.

⁸ Upper level of parterre area can be identified by the lower level of rectangular bearings for wooden beams. Western structure was described earlier, while the eastern structure can be followed from the space above last two described arrowslits. That western sequence consists of eight square (15x15 cm) bearings for wooden beams.

ko treba navesti i dvije grupe specifično postavljenih rupa od ležaja za drvene grede. Obje su grupe rupa postavljene prema identičnoj, trokutastoj shemi – u gornjem se kutu nalazi veća, pravokutna rupa (45x25–30 cm), dok se ispod nje nalaze po dvije manje, kvadratne rupe (20x20 cm). Njihovu namjenu također za sada nije moguće odrediti.

Na (pretpostavljenoj) "prvoj hodnoj etaži" nalazi se ulaz u dobro sačuvane stube smještene unutar zidne mase. Kako na južnom građevinskom pročelju ovog dijela sjevernog zida nisu uočena hvatišta za pristupnu konstrukciju trajne vrste (npr. kamene stube), može se pretpostaviti kako im se pristupalo s (pretpostavljene) "prve hodne etaže". S te se drvene strukture ulazilo na podest (širina 120 cm, dužina 115 cm, pretpostavljena visina prema peti svoda u sjeveroistočnom kutu podesta 200 cm). Zbog lošeg stanja sačuvanosti, nije moguće zaključiti je li podest bio natkriven bačvastim ili križnim svodom. Na podestu su potvrđene i dvije kvadratne (10x10 cm) rupe od ležaja za drvene grede. Stube (širina 70, sačuvana ukupna dužina oko 250 cm, pretpostavljena visina oko 220 cm) su položene na osi istok – zapad te su bile svodene bačvastim svodom. Zbog višestoljetnog djelovanja oborinskih voda i drugih vremenskih uvjeta su gazišta stuba u potpunosti uništena, pa stoga nije moguće odrediti njihov broj. Pri samom vrhu stubišta nalazi se u vanjskom dijelu zidne mase malena, znatno uništena strijelnica (pretpostavljena dužina 55 cm, pretpostavljena unutarnja širina 50 cm, pretpostavljena vanjska širina otvora 10 cm, pretpostavljena visina 45 cm). Na vrhu stubišta nalazi se pravokutni podest (oko 140x170 cm). Zbog nalaza kamenih topovskih projektila, može se pretpostaviti kako se baš na tom podestu nalazio artiljerijski položaj, odnosno top.

S obzirom na raspored vidljivih (sačuvanih) pravokutnih rupa od ležaja za drvene grede može se govoriti o (pretpostavljenoj) "drugoj hodnoj etaži". Njezinu donju visinsku kotu određuje već spomenuti niz od pet vidljivih (tj. barem sedam logikom pretpostavljenih) pravokutnih (30x20 cm) rupa od ležaja za drvene grede na zapadnoj strani sjevernog zida. S istočne je strane ta (pretpostavljena) "druga hodna etaža" vidljiva prema (barem) pet kvadratnih (20x20 cm) rupa od ležaja za drvene grede.

I ovdje je važno napomenuti kako se za sada ne može sa sigurnošću govoriti kako ni o jedinstvenoj podjeli parternog dijela unutarnjeg prostora starog grada tako ni o cjelovitoj (pretpostavljenoj) "prvoj i drugoj hodnoj etaži". Ovdje navedene podjele prostora napravljene su u skladu s raspoloživim rezultatima istraživanja te bi izvođenje konačnih zaključaka u ovoj fazi bilo ishitreno te (možda) netočno. No, ono što se može pretpostaviti s obzirom na odnose pretpostavljenih hodnih etaža te gornjih kota sačuvanih kruna svih zidova, jest kako su sačuvani u gotovo punoj izvornoj visini. Nažalost, zbog oštećenja nastalih višestoljetnim djelovanjem vremenskih uvjeta nije moguće zaključiti jesu li zidovi bili završeni ravno ili su pak bili raščlanjeni sustavom krenelacije.

Detaljnim pregledom svih zidova starog grada Jelengrada (izuzev najzapadnijeg dijela) potvrđeno je kako su oni u vrlo dobrom stanju, a na njima nisu uočeni nikakvi pomaci kao ni bilokakve vrste pukotina. Zidovi i temelji izgrađeni su

Two groups of specifically positioned bearings for wooden beams should be mentioned on this (supposed) "first walking storey". Both groups of bearings are positioned according to identical, triangular scheme – bigger, rectangular bearing in the upper corner (45x25–30 cm) and two smaller, square bearings (20x20 cm) situated below it. For now, the function of these bearings can not be determined.

On the (assumed) "first walking storey" there is an entrance into a well preserved staircase, located in the thickness of the wall. Since no permanent points of application for approach construction in the south façade of this part of the north wall were found, it can be assumed that the staircase was accessed from the (assumed) "first walking storey". From that wooden structure one would enter the landing (width 120 cm, length 115 cm, assumed height towards the stub of the vault in the north-east corner of the landing 200 cm). Due to poor state of preservation, it wasn't possible to conclude whether the landing had a barrel vault or a cross vault. Two square (10x10 cm) bearings for wooden beams were confirmed on the landing. Stairs (width 70, preserved total length of about 250 cm, presumed height of about 220 cm) are oriented on the east – west axis and they had a barrel vault. Due to several centuries of exposure to elements, stair threads have been completely destroyed, so it's impossible to determine their number. At the top of the stairway, in the outer part of the wall masonry, there is a small, mostly destroyed arrowslit (assumed length 55 cm, assumed inner width 50 cm, assumed outer width 10 cm, assumed height 45 cm). There is a rectangular landing (about 140x170 cm) at the top of the stairs. Because of the large number of stone cannon projectiles found in the vicinity of this landing, it can be assumed that the landing was used as an artillery position.

Based on the formation of visible (preserved) rectangular bearings for wooden beams, it can be assumed that there was a "second walking storey". Its lower height elevation is determined by the aforementioned row of five visible (presumably there were seven) rectangular bearings for wooden beams (30x20 cm) on the west side of the north wall. From the east side, (at least) five square bearings for wooden beams (20x20 cm) of the "second walking storey" are visible.

It is very important to note here that (for now) a unique distribution of the parterre part of the burg's interior can not be concluded, nor can it be ascertained that there was an integral (assumed) "first and second walking storey". Here mentioned assumptions about space divisions were made based on the available results of the excavations in 2012, and any final conclusions would be careless and (possibly) incorrect. But, what can be assumed, based on the relation of supposed walking storeys and the upper elevation level of all walls, is that they were preserved in almost the original height. Unfortunately, due to damage caused by several centuries of exposure to atmospheric conditions, it can not be concluded whether the walls had a flat crown or whether they had crenellations.

By detailed survey of all of the walls of burg Jelengrad (apart from the westernmost part), it was confirmed that

od krupnijih komada pritesanih lomljenjaka povezanih iznimno čvrstim, bijeložutim vezivom krupnog granulata. Jedinu sačuvani slojevi žbuke (bijelog naliča) sačuvani su na bočnim stranicama stuba unutar zidne mase sjevernog zida. Za sada nije moguće potvrditi jesu li sve plohe starog grada bile žbukane. Najugroženiji dio postojećih zidova njihova je kruna koja je izravno izložena djelovanju vremenskih uvjeta. Shodno tomu, gornji je dio u lošem stanju (razrahljenost) te ga je stoga potrebno u što skorijem roku sanirati.

Potvrda stratigrafske slike unutrašnjeg dijela starog grada napravljena je unutar sonde 1 (150x295 cm), smještene uz južno pročelje sjevernoga obrambenog zida, neposredno ispod gornjeg podesta stuba smještenih u masi zida. Unutar ove sonde potvrđeno je sveukupno šest slojeva, dok se sloj sterilne zemlje pojavljuje tek na dubini od oko 250 cm ispod zatečene hodne razine. Među navedenim je slojevima potvrđena kasnosrednjovjekovna hodna razina, oko 70 cm ispod one zatečene. U sondi je istražen dio temelja sjevernoga vanjskog zida starog grada (širina 30 cm, istražena dužina 295 cm). Na istraženju je dužini temelja pronađen četvrtasti otvor za odvodnju oborinskih voda (15x20 cm). Na osnovi spomenutog podatka može se pretpostaviti kako se na ovom dijelu starog grada nalazilo nenatkriveno dvorište.

Tijekom arheoloških istraživanja 2012. godine na starom gradu Jelengradu pronađeno je obilje pokretnih arheoloških nalaza.⁹ Najbrojniju skupinu nalaza predstavljaju ulomci kasnosrednjovjekovnih keramičkih posuda (lonci različitih veličina, poklopci, zdjele, čaše, vrčevi te pećnjaci) koji se prema analogijama s lokaliteta Bršljanac, burg Vrbovec (Klenovec Humski), Mali grad u Kamniku, Ružica grad i dr. mogu datirati u razdoblje od 14. do 16. stoljeća (Bojčić, Radić 2004: 173–179; Bekić 2008: 168–179; Štular 2009: 211–226; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002: 186–193; Tkalčec 2010a: 472–476; Tkalčec 2010b: 61–62, 159–184).

U sondi 1 pronađeno je i sedam kamenih topovskih kugli (promjera 10 do 11 cm, težina između 1,50 i 1,80 kg). S obzirom na uniformnost dimenzija projektila može se govoriti o jedinstvenom kalibru, odnosno o streljivu jednog oružja. Prema kalibru ovog streljiva moguće je s velikim oprezom pretpostaviti kako je riječ o streljivu za kasnosrednjovjekovni tip *culverine* (engl. *culverine*, njem. *feldschlange*, fr. *coulevrine*, tur. *kolomborna*) koji je bio u uporabi od druge polovine 15. stoljeća pa do kraja 16. stoljeća (Manucy 1994: 35). Slične kamene kugle pronađene su na utvrdi Bršljanac, Ružica gradu, burgu Vrbovec (Klenovec Humski) te starim gradovima Varaždinu i Sisku (Bojčić, Radić 2004: 154; Tkalčec 2010b: 99). Nalaz kamenih kugli (projektila) može upućivati na opremu i načine ratovanja branitelja utvrde ali i na vojne napade. Kako se zbog konfiguracije terena te mjesta pronalaska projektila gotovo sigurno može isključiti mogućnost da je riječ o projektilima ispaljenim na grad, riječ je o streljivu korištenom za obranu starog grada. Kao što je prije objašnjeno u tehničkom opisu starog grada Jelengrada, razvidno je kako položaj i organizacija otvora (mahom strijelnica) na sjevernom zidu jasno upućuju na vertikalnu prostornu organizaciju obrambenih položaja. Ovdje sva-

they are in a good condition, and no movements or fissures were detected. Walls and foundations were built out of larger pieces of roughly shaped stones, connected with an extremely firm, pale-yellow sturdy-granulated binder. The only preserved remains of white-washing are located on the sides of the stairway inside the wall masonry in the north wall. It can not be confirmed whether all walls of the burg were white-washed. Most endangered parts of existing walls are their upper parts, directly exposed to the elements. Accordingly, the highest (preserved) parts are in a bad condition (dilapidating rapidly) and should be restored as soon as possible.

Stratigraphy of the interior part of the burg was confirmed in test pit 1 (150x295 cm), located at the south façade of the north defensive wall, just above the upper landing of the stairs located in the thickness of the wall. A total of six layers were confirmed, while the sterile layer appears at a depth of about 250 cm under the present walking level. We have also confirmed the late medieval walking level, about 70 cm beneath the present one. A part of the foundation of the north outer wall of the burg (width 30 cm, explored depth 295 cm) was confirmed at the bottom of test pit 1. A rectangular drainage shaft (15x20 cm) was found in the excavated length of the mentioned foundation. Based on that information, it can be assumed that an uncovered courtyard was situated in this part of the burg.

During the 2012 archaeological excavation on the burg Jelengrad, an abundance of archaeological finds was found.⁹ Most numerous finds were fragments of late medieval pottery (pots of different sizes, lids, bowls, cups, mugs, and stove tiles) which can be dated to the period from the 14th to the 16th century, by parallel to finds found at sites of fort Bršljanac, burg Vrbovec (Klenovec Humski), Mali grad in Kamniku, burg Ružica etc. (Bojčić, Radić 2004: 173–179; Bekić 2008: 168–179; Štular 2009: 211–226; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002: 186–193; Tkalčec 2010a: 472–476; Tkalčec 2010b: 61–62, 159–184).

Seven stone cannon balls were found in test pit 1 (diameter from 10 to 11 cm, weighing between 1.50 and 1.80 kg). Given the uniformity of projectile dimensions, it can be concluded that it was a unique calibre (i.e. it was ammunition for a single weapon). Based on the calibre of the projectiles, it is possible to cautiously classify found ammunition as late medieval *culverine* type of cannon, (ger. *feldschlange*, fr. *coulevrine*, tur. *kolomborna*) that was used from the second half of 15th century to the end of the 16th century (Manucy 1994: 35). Similar stone cannon balls were found at the sites of fort Bršljanac, burg Ružica, burg Vrbovec (Klenovec Humski), and old towns Varaždin and Sisak (Bojčić, Radić 2004: 154; Tkalčec 2010b: 99). Stone ammunition (projectiles) can indicate towards the equipment and warfare techniques of the defenders of the burg, but it can also indicate military attacks. Based on the configuration of the terrain and the location of the finds, we can eliminate the possibility that the projectiles were fired on the burg, i.e. we can conclude that they served as defence ammunition. As it was explained earlier, it is evident how the position and the organi-

⁹ Pronađeni će nalazi biti detaljno obrađeni u zasebnom radu koji je u pripremi.

⁹ Archaeological finds will be detailed in a separate article.

kako valja istaknuti već spomenuti prostorni odnos pozicije sonde 1 (unutar koje su pronađeni kameni projektili) u odnosu na gornji podest (smješten na vrhu stubišta unutar zidne mase sjevernog zida), zbog kojeg se isti može interpretirati kao topnički položaj.

Među inim nalazima valja izdvojiti dva primjerka konjske opreme (željezna potkova i željezne psalije), željezne škare te vrh strelice za samostrel s kratkim piramidalnim vrhom četvrtastog presjeka i tuljcem za nasad. Sav se navedeni materijal može prema komparativnom materijalu datirati u razdoblje od 14. do 16. stoljeća (Bojčić, Radić 2004: 132, 145–146; Cowgill, Neergaard, Griffiths 2008: 114; Guštin et al. 2001: 240–241, 261–262; Holl, Parádi 1982: 63; Tkalčec 2010b: 97, 191).

Posebno su zanimljivi nalazi pronađeni u sondi 1, datirani u brončano doba, a koji najjasnije govore o kontinuitetu ovog lokaliteta. Riječ je o keramici sivosmeđe i oker boje koja se zbog svoje fature, oblika i sačuvanih ukrasa (plastična traka s utisnutim vrhom prsta) može datirati u brončano doba (2500. – 800. god. pr. Kr.). U ovoj fazi istraženosti lokaliteta spomenutu keramiku nije moguće pobliže datirati.

Sustavna su arheološka istraživanja starog grada Jelengrada tek započela pa je stoga njegovu opisu nužno pristupiti s velikim oprezom. Za sada je, izuzev navedenog, moguće zaključiti kako je Jelengrad, izgrađen u skladu s potrebama i mogućnostima onodobnih graditelja, prema tlocrtnoj organizaciji sličan srodnim onodobnim gradovima, npr. Medvedgradu, Garić-gradu, Steničnjaku ili Margečanu pored Ivanca (Szabo 1920: 41, 107; Horvat 2008: 26, 28). Svi će daljnji zaključci moći biti izvedeni tek po nastavku arheoloških istraživanja.

KOŠUTGRAD

Stari grad Košutgrad smješten je na zapadnim obroncima Moslavačke gore, nedaleko od izvora potoka Podgradska, u sjevernom dijelu općine Velika Ludina. Košutgrad je zasigurno bio povezan cestovnom komunikacijom kako s Jelengradom tako i s nedalekim Podgrađem, no potvrdu te pretpostavke moguće je dobiti samo daljnjim istraživanjima. Zbog nabujale vegetacije te lošeg stanja objekta, Košutgrad je vrlo teško uočljiv u današnjem krajobrazu. Do starog grada, izgrađenog na ovalnom platou i okruženom dubokim (i danas jasno vidljivim) jarkom te zemljanim nasipom, danas vodi šumska cesta koja povezuje Gornju Jelensku i Katoličko Selišće.

Kako do 2012. godine na starom gradu nikada nisu bila provedena arheološka istraživanja, sve naše spoznaje o Košutgradu temeljene su na vrlo šturim pisanim izvorima. Jedinu (za sada poznatu) spomen Košutgrada potječe iz popisa župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine, u kojem se spominje kapela smještena u podnožju kastruma Košuta (...*item capella sub castro Cosuchak...*) (Buturac 1984: 39). M. Kruhek sintagmu *sub castro Cosuchak* prevodi "pod gradom Košutom" te ga naziva Košutgrad, unatoč tomu što je među lokalnim stanovništvom rasprostranjen naziv Košuta-grad (Pisk 2007a: 110). Izgradnja Košutgrada može se (prema trenutačno dostupnim podacima) datirati najkasnije u 14. stoljeće, unatoč pretpostavkama o njegovoj ranijoj izgrad-

zation of the openings (mostly arrowslits) on the north wall suggest vertical spatial organization of defensive positions. We must stress here the aforementioned spatial position of test pit 1 (where stone projectiles were found) in relation to the upper landing (located at the top of the staircase inside north wall masonry), that can be interpreted as an artillery position.

Amongst other finds, two finds of horse gear (iron horseshoe and iron cheek-piece), iron scissors, and a crossbow arrowhead (with short pyramidal tip with rectangular cross-section and a cylindrical crossbow arrowhead), should be mentioned. Based on comparative method, these finds can be dated in the period between the 14th and the 16th century (Bojčić, Radić 2004: 132, 145–146; Cowgill, Neergaard, Griffiths 2008: 114; Guštin et al. 2001: 240–241, 261–262; Holl, Parádi 1982: 63; Tkalčec 2010b: 97, 191).

Particularly interesting are the finds dated to the Bronze Age (found in test pit 1), that are a clear proof of the continuity of the site. Those finds (brown-grey and ochre pottery), based on the facture, shape and preserved decoration (ribbon decorated by pressing fingertips), can be dated to the Bronze Age (2500 – 800 BC). At this phase of excavations, those finds can't be dated more precisely.

Since systematic archaeological excavations of burg Jelengrad have just started in 2012, all descriptions are made with due caution. Apart from the above mentioned, it can be assumed (for now) that the ground plan of burg Jelengrad, built within capabilities and needs of its builders, is similar to late medieval burgs of Medvedgrad, Garić, Steničnjak and Margečan near Ivanec (Szabo 1920: 41, 107; Horvat 2008: 26, 28). All other conclusions will be possible only after further archaeological excavations.

KOŠUTGRAD

Burg Košutgrad is located on the western slopes of Moslavina Mountain, not far from the source of stream Podgradska, in the north part of municipality Velika Ludina. Košutgrad was most probably connected by the above mentioned communication route with burg Jelengrad and nearby Podgrađe, but that assumption can be confirmed only by future field reambulation. Today only a forest road, connecting Gornja Jelenska and Katoličko Selišće, leads to Košutgrad, built on an oval plateau, surrounded by a deep trench (clearly visible today) and a trench rampart. Due to dense vegetation and poor condition of the structure, Košutgrad is difficult to notice in modern landscape.

Since before 2012 there were no archaeological excavations on the burg, our knowledge of Košutgrad is based on a small number of written sources. The only (known) mention of Košutgrad comes from a list of parishes in the Diocese of Zagreb from 1334, where a chapel, located at the foot of *castrum* Košut, is mentioned (...*item capella sub castro Cosuchak...*) (Buturac 1984: 39). M. Kruhek translates the syntagm *sub castro Cosuchak* as "under burg Košut" and he names it Košutgrad, despite the fact that local inhabitants use the name Košuta-grad (Pisk 2007a: 110). Construction of Košutgrad can be (based on available data) dated to the 14th century, although there have been assumptions about

nji (Kruhek 2002: 111). Kako do sada nisu otkriveni podaci koji bi uputili na činjenicu da je Košutgrad bio obnovljen ili korišten u razdoblju osmanske vlasti, može se pretpostaviti kako je stari grad bio prepušten propadanju sredinom 16. stoljeća.

Odabir imena, odnosno davanje imena starim gradovima i utvrdama prema divljim životinjama učestalim u gorskim područjima prekrivenim šumama, kao što je riječ u slučaju Moslavačke gore, nije nimalo čudna pojava (Pisk 2008: 66). Postojanje dva stara grada na sjevernom, gorskom dijelu vlastelinstva jasno upućuje na njihov međudnos, a na što je upozoravao S. Pavičić (Pavičić 1968: 46). Sudeći prema smještaju u prostoru, odnosno činjenici kako dominiraju prostorom srednjovjekovnog vlastelinstva Moslavina i javljaju se kao par ili opozicija, S. Pavičić je vjerojatno bio u pravu.

U popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1501. godine zabilježeno je postojanje naselja *Waralya* (hrv. Podgrađe), koje se tradicionalno smješta podno Košutgrada¹⁰ (Buturac 1984: 99; Kruhek 2002: 111). Za razliku od samog Košutgrada, Podgrađe se u poznatim pisanim vrelima spominje znatno češće, najčešće zbog tijesne povezanosti s Čuporima Moslavačkim. Podgrađe se u vrelima prvi put spominje u pismu svećenika *Michaeli de Warallia* iz 1447. godine, kojim od pape Nikole V. moli potvrdu kanonikata koji mu je dodijelio Demetrije Čupor Moslavački (Lukinović 2004: 119). Postavljanje svećenika iz Podgrađa na takvu visoku crkvenu dužnost može se protumačiti kao dokaz povezanosti Čupora Moslavačkih i naselja podno Košutgrada. Nadalje, Podgrađe se ponovno spominje 1452. godine vezano uz spor između Čupora Moslavačkih i pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori. U spomenutoj je ispravi vicegubernator Transilvanije Nikola Wyzakna naložio moslavačkom pavlinskom samostanu te župniku u Podgrađu da su dužni vratiti Mariji Čupor Moslavačkoj kmetove koje su preselili na svoje posjede (Pisk 2012: 122). Još jasnija veza Čupora Moslavačkih i Podgrađa vidljiva je u slučaju Jurja II. Čupora Moslavačkog, koji se u sačuvanim vrelima navodi kao *miles*, zbog svoje vojne karijere kao jednog od kapetana Janka Hunjadija (Lukinović 2004: 183; Nikolić Jakus 2011: 288). Kako se potkraj života okrenuo vjeri (što je vidljivo iz nekoliko sačuvanih molbi za oprost grijeha), čini se vrlo vjerojatnim kako je baš Juraj II. Čupor Moslavački¹¹ dao izgraditi franjevački samostan posvećen Uznesenju Blažene Djevice Marije u Podgrađu nešto prije 1460. godine (Nikolić Jakus 2011: 288). Iz sačuvane korespondencije s papom Pijom II. vidljivo je kako je upravo na njegovu inicijativu papa dodijelio povlastice spomenutom franjevačkom samostanu (*in territorio Varalgha*) (Lukinović 2004: 399–401). Iz 1464. godine potječe pismo kojim je Juraj II. uz oprost molio dopuštenje za zaređenje i pristupanje franjevačkom redu (Lukinović 2004: 478). Čini se kako je time franjevački samostan u Podgrađu postao neka vrsta obiteljske zadužbi-

an earlier date (Kruhek 2002: 111). Since there are no data that would indicate that Košutgrad was renovated or used during the period of Ottoman rule, we can assume that the burg was abandoned in mid 16th century.

Choosing a name, i.e. naming the burgs and forts after wild animals common in mountainous areas covered with forest (as is the case with Moslavina Mountain), isn't uncommon (Pisk 2008: 66). Existence of two burgs in the northern, mountain part of feudal possession clearly indicates their interconnection, as noticed by S. Pavičić (Pavičić 1968: 46). Discursively by the location, i.e. the fact that they dominate the area of medieval feudal possession of Moslavina, and the fact that they are a pair or an opposition, we can agree with S. Pavičić.

In the list of parishes in the Diocese of Zagreb from 1501, there is a record of a settlement named *Waralya* (cro. Podgrađe), commonly located at the foot of Košutgrad¹⁰ (Buturac 1984: 99; Kruhek 2002: 111). Unlike Košutgrad, Podgrađe is frequently mentioned in written sources, most often because of a tight connection to Čupori Moslavački family. Podgrađe is mentioned in the sources for the first time in a letter from 1447, written by a priest *Michaeli de Warallia*, in which he asks the pope Nicholas V to confirm canonicate given to him by Demetrije Čupor Moslavački (Lukinović 2004: 119). Ordinance of a priest from Podgrađe to such a high clerical position can be interpreted as proof of the connection of Čupori Moslavački family to the settlement at the foot of Košutgrad. Furthermore, Podgrađe is mentioned again in 1452 in connection with a dispute between Čupori Moslavački family and the Pauline monastery of Blessed Virgin Mary on Moslavina Mountain. In that document, the vice-governor of Transylvania Nikola Wyzakna ordered the Pauline monastery and the vicar in Podgrađe to return serfs relocated to their estates back to Marija Čupor Moslavački (Pisk 2012: 122). The connection between Čupori Moslavački family and Podgrađe is even clearer in the case of Juraj II Čupor Moslavački, who is mentioned as *miles* in written sources, because of his military service as one of the captains who served under John Hunyadi (Janko Hunjadi) (Lukinović 2004: 183; Nikolić Jakus 2011: 288). At the end of his life he turned towards faith (which is clear from several known indulgences), so it seems plausible that Juraj II Čupor Moslavački¹¹ established the Franciscan monastery dedicated to the Ascension of Blessed Virgin Mary in Podgrađe just before 1460 (Nikolić Jakus 2011: 288). From the correspondence with pope Pio II it can be seen that it was on his initiative that the pope granted privileges to the Franciscan monastery (*in territorio Varalgha*) (Lukinović 2004: 399–401). In a letter from 1464 Juraj II asked, apart for forgiveness, for the permission to be ordained and for the accession to join Franciscan order (Lukinović 2004: 478). It would seem that, by such an act, the Franciscan monastery in Podgrađe became a sort of a family endowment of Čupori Moslavački

10 Neki autori spomenuto Podgrađe smještaju na područje današnje Gornje Jelenske (P. Engel) ili podno Moslavina grada (S. Pavičić) (Pavičić 1968: 47; Pisk 2007b: 110).

11 Prema M. Kruheku, samostan je dao izgraditi zagrebački biskup Demetrije Čupor Moslavački (Kruhek 2002: 113).

10 Some authors locate Podgrađe in the area of present day Gornja Jelenska (P. Engel) or under burg Moslavina (S. Pavičić) (Pavičić 1968: 47; Pisk 2007b: 110).

11 According to M. Kruhek, monastery was built by the Bishop of Zagreb Demetrije Čupor Moslavački (Kruhek 2002: 113).

ne Čupora Moslavačkih, što potvrđuje i oporuka posljednjega muškog člana obitelji Stjepana VI. napisana na Badnjak 1492. godine, kojom je većinu imovine ostavio samostanu u Podgrađu (Kovačević 1988: 108; Nikolić Jakus 2011: 289, 293). S obzirom na iznesene činjenice, pretpostavka kako je Stjepan bio pokopan u obiteljskoj zadužbini, crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u franjevačkom samostanu u Podgrađu, ne čini se neosnovanom (Bedić 2002: 56; Nikolić Jakus 2011: 293). J. Buturac i M. Kruhek dovode u vezu franjevački samostan (koji se spominje u ispravama iz 1458., 1491. i 1492. godine) i današnje naselje Kompator, nizvodno od utoka potoka Podgradski jarak u potok Peščenicu, kao mogući odraz nekadašnjeg posjeda *comune patrum*, odnosno franjevačke zajednice (Buturac 1984: 99; Kruhek 2002: 111). Znakovit u toponomastici područja u blizini ostataka Košutgrada i franjevačkog samostana svakako je i naziv potoka Podgradski jarak.

Prikaz starog grada Košutgrada za sada nije bilo moguće potvrditi ni na jednoj (dostupnoj) vojnoj karti od 15. do 18. stoljeća, a jedini (za sada poznati) spomen u vrelima (*castro Cosuchak*) jest onaj gore spomenuti, iz popisa župa Zagrebačke biskupije (Buturac 1984: 39).

Nažalost, ni Gj. Szabo ni D. Hirc nisu tijekom svojih obilazaka Moslavačke gore počekom 20. stoljeća posjetili Košutgrad, tako da (za sada) nije poznat nijedan opis starog grada iz toga vremena.

Prije početka arheoloških istraživanja 2012. godine jedini vidljivi ostatak bio je dio zida na zapadnom dijelu platoa dužine oko osam metara te visine oko četiri metra. No, prema geomorfologiji terena mogla se naslutiti tlocrtna dispozicija Košutgrada, izgrađenog na ovalnom platou koji je okružen dubokim (i danas jasno vidljivim) jarkom te zemljanim nasipom¹² (sl. 7–8). Nadalje, jasno su uočljivi južni, niži dio, te sjeverni, viši dio starog grada. Zahvaljujući rezultatima reambuliranja okolnog terena provedenog tijekom arheoloških istraživanja 2012. godine, moguće je (s oprezom) pretpostaviti kako se starom gradu pristupalo preko manjega, ovalnog platoa smještenog s južne strane, i to preko (pretpostavljenoga) (podiznog?) drvenog mosta. Čitav je prostor starog grada bio do početka istraživanja prekriven šumskom vegetacijom.

S prvim (sustavnim) arheološkim istraživanjima starog grada Košutgrada bilo je moguće započeti tek 2012. godine.¹³ Ciljevi ovogodišnjih arheoloških istraživanja bili su

¹²Prema trenutačno poznatim podacima, može se pretpostaviti kako Košutgrad pripada u grupu stari gradova tipa *motta* ili *motte* (prema *château à motte*, tj. utvrda na zemljanom nasipu). Tim se pojmom najčešće određuju manje utvrde ili stari gradovi kružnog ili ovalnog oblika, naspianih humaka, okruženih jarcima i bedemima (njem. *Turmhugel* ili *Hausberg*, mađ. *Tabor*). Takvo tlocrtno rješenje proširilo se iz Francuske i Engleske širim europskim prostorom tijekom 12. i 13. stoljeća (Tkalčec 2008: 95). Ovdje treba navesti i moravske burgove 13. stoljeća, tj. njihov podtip – burg, odnosno stari grad dvorišne dispozicije. Tim se pojmom obuhvaćaju stari gradovi četverokutnog ili višekutnog tlocrta koji "ostavlja dojam dvorišta sa stambenim i gospodarskim objektima koji su povezani jednim zidom", a datiraju se u treću četvrtinu 13. stoljeća (Tkalčec 2008: 102). Kako su istraživanja starog grada Košutgrada tek na početku, terminološko je određivanje napravljeno u skladu s raspoloživim rezultatima istraživanja te bi izvođenje konačnih zaključaka u ovoj fazi bilo ishitreno te (možda) netočno.

¹³ Istraživanja su vodili konzervator-arheolog P. Sekulić i viši konzerva-

family, which is confirmed in the testament of the last male descendant of the family, Stjepan VI, written on Christmas Eve 1492, in which he left most of his property to the monastery in Podgrađe (Kovačević 1988: 108; Nikolić Jakus 2011: 289, 293). Keeping in mind the presented facts, it is not unfounded to assume that Stjepan was buried in the church of the Ascension of Blessed Virgin Mary in the Franciscan monastery in Podgrađe (Bedić 2002: 56; Nikolić Jakus 2011: 293). J. Buturac and M. Kruhek link the Franciscan monastery (mentioned in documents from 1458, 1491 and 1492) to present-day settlement Kompator, downstream from the confluence of streams Podgradski jarak and Peščenica, as a possible reflection of a former estate *comune patrum*, i.e. Franciscan commune (Buturac 1984: 99; Kruhek 2002: 111). Name of the stream Podgradski jarak is significant in the toponymy of the area in the vicinity of the remains of Košutgrad and the Franciscan monastery.

Depiction of burg Košutgrad is not possible (for now) to confirm on any (available) military maps from the 15th to the 18th century, and the only (for now) known mention in the sources (*castro Cosuchak*) is the above mentioned list of parishes of the Diocese of Zagreb (Buturac 1984: 39).

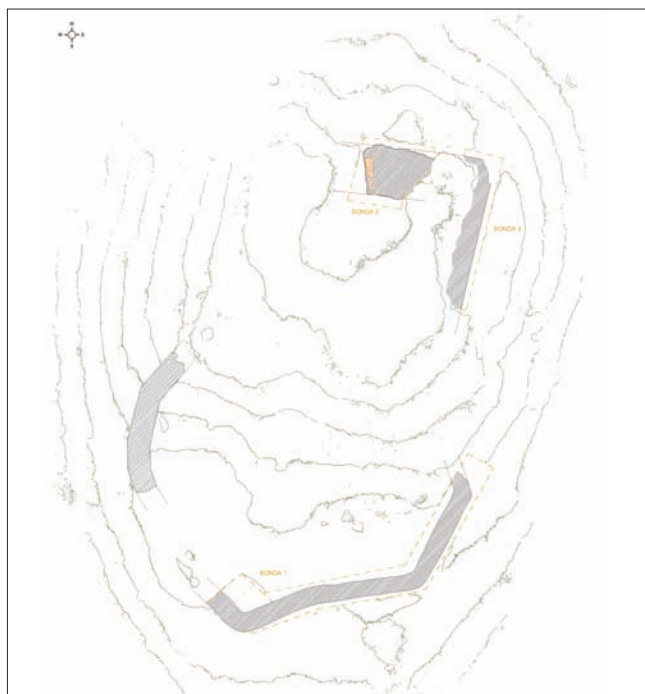
Unfortunately, neither Gj. Szabo nor D. Hirc visited Košutgrad during their surveys of Moslavina Mountains at the beginning of 20th century; therefore, there are no (for now) known descriptions of the burg from that period.

Before the beginning of 2012 archaeological excavations, the only visible part of the burg was a part of the wall in the west part of the plateau, about 8 meters in length and 4 meters high. However, based on the geomorphology of the terrain, the ground plan disposition of Košutgrad, built on an oval plateau surrounded by a deep (and still visible) trench and trench rampart, can be assumed¹² (Fig. 7–8). Furthermore, south (lower) and north (higher) part of the burg are clearly visible. Due to the results of reambulation of the surrounding terrain during 2012 archaeological excavations, it is possible to (carefully) assume that the approach to the burg was over a smaller oval plateau, located in the south side, and over the (assumed) wooden (draw?) bridge. Before the beginning of archaeological excavations the entire area of the burg was covered in dense forest vegetation.

First (systematic) archaeological excavations of burg Košutgrad started in 2012.¹³ Main goals were determination of

¹²Based on the available data, we can assume that Košutgrad belongs to a group of burgs of *motta* or *motte* type (after *château à motte*, i.e. fort or burg built on an earthen trench). That term is used to define small forts or burgs (old towns) of a circular or oval layout, filled mounds, surrounded by trenches and walls (germ. *Turmhugel* or *Hausberg*, hung. *Tabor*). Such a layout spread from England and France over Europe during the 12th and 13th century (Tkalčec 2008: 95). One should mention here the 13th century burgs from Moravia, i.e. their subtype – burg (old town) with a courtyard. That term is used for burgs (old towns) of a rectangular or a polygonal layout that "gives an impression of a courtyard with residential and facility structures that are connected by a single wall", and that can be dated to third quarter of 13th century (Tkalčec 2008: 102). Since the excavations of burg Košutgrad have only just started, terminological identification was done based on available research results, and any final conclusions at this phase would be careless and (possibly) incorrect.

¹³Excavations were led by conservator/archaeologist P. Sekulić and senior conservator/archaeologist Tajana Pleše, PhD (Department of Land Archaeology, Division for Archaeological Heritage, Croatian Conservation Institute). Man-power was provided by Lipovica penitentiary (Prison Sys-

Sl. 7 Tlocrt starog grada Košutgrada (izrada: Vektra d.o.o., 2012.)
Fig. 7 Ground plan of burg Košutgrad (made by: Vektra d.o.o., 2012)

određivanje tlocrtne dispozicije, izrada nacrtne dokumentacije, potvrda strukture i stanja zidova, određivanje debljine kulturnog sloja te utvrđivanje stratigrafske slike lokaliteta.

Sonda 1 (200x200 cm) postavljena je na jugozapadnom kutu s unutrašnje strane južnoga vanjskog, (vjerojatno) obrambenog zida nižeg platoa starog grada. Unutar istraženog prostora bilo je moguće potvrditi stratigrafsku sliku lokaliteta. Potvrđena je kasnosrednjovjekovna hodna razina na prosječnoj dubini od 60 centimetara ispod zatečne hodne razine, odnosno humusnog sloja. Unutar sonde 1 u cijelosti je istražena zidna masa vanjskog, (vjerojatno) obrambenog zida južnog dijela utvrde. Predmetni je zid širok između 85 i 105 cm, bez proširenja u temeljnoj zoni. Zid je sačuvan u visini od oko 60 do 80 cm, dok je temelj dubok između 120 i 140 cm.

Po dovršetku istraživanja sonde 1 bilo je moguće nastaviti s tlocrtnim određivanjem južnog (vjerojatno) obrambenog zida koji zatvara južnu građevinsku liniju nižeg dijela starog grada Košutgrada. Blago izlomljena, poligonalna tlocrtna dispozicija vanjskog (vjerojatno) obrambenog zida jasno ukazuje na prilagođavanje gradnje zatečenoj, zahtjevnoj stratigrafiji terena. Ukupna istražena dužina predmetnog zida s vanjske strane iznosi 19 m te 17,3 m s unutraš-

tor–arheolog dr. sc. Tajana Pleše (Odjel za kopnenu arheologiju, Služba za arheološku baštinu, Hrvatski restauratorski zavod). Kao fizička ispomoć tijekom istraživanja bili su angažirani zatvorenici kaznonice u Lipovici (Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav). Nadalje, u istraživanjima su aktivno sudjelovali i djelatnici UŠP Zagreb, šumarija Popovača (na čemu zahvaljujemo upravitelju šumarije dipl. ing. šum. Davoru Jankoviću). Istraživanja je bilo moguće provesti zahvaljujući sredstvima Općine Velika Ludina (na čemu zahvaljujemo načelniku Općine Draženu Pavloviću) te angažmanu i trudu članova povijesne udruge "Moslavina" (na čemu zahvaljujemo dr. sc. S. Pisk, S. Kos, J. Urodi Kutlić te D. Kusu).

Sl. 8 Pogled sa sjeverozapada na stari grad Košutgrad po dovršetku radova 2012. godine (snimila: T. Pleše, 2012.)

Fig. 8 View from the north-west to burg Košutgrad after the end of excavations in 2012 (photo by: T. Pleše, 2012)

ground plan disposition, making of detail plan documentation, confirmation of the structure and condition of the walls, determination of the height of the cultural layer and the confirmation of stratigraphy of the burg.

Test pit 1 (200x200 cm) was positioned in the south-west corner of the interior side of the south exterior (presumably) defensive wall of the lower plateau of the burg. In this test pit it was possible to confirm the stratigraphy of the site. On average depth of 60 centimetres under the present walking level (i.e. humus layer), late medieval walking level was confirmed. Furthermore, within this test pit it was possible to completely explore the wall masonry of the outer (presumably) defensive wall of the south part of the burg. This outer (presumably) defensive wall is between 85 and 105 cm wide, without extensions of the foundations. It is preserved up to a height of 60 to 80 cm, while the depth of the foundation is between 120 and 140 cm.

At the end of excavations in test pit 1, it was possible to continue with the layout determination of the south (probably) defensive wall that encloses the southern building line of the lower part of the burg Košutgrad. Its slightly polygonal, broken line of the layout disposition clearly shows that builders adapted the construction to the challenging stratigraphy of the terrain. Total excavated length of this wall is 19 m on the exterior side, and 17.3 m on the interior side. Since spatial determination of the south wall was more important for interpretation of layout disposition of the burg than the determination of its height, only its upper zone was confirmed (i.e. average height of the excavated wall was 30 cm).

Westernmost explored part of the south (presumably) defensive wall is connected with the only well-preserved part of burg Košutgrad – north part of the west (presuma-

tem Directorate, Ministry of Justice). Furthermore, members of historic society "Moslavina" and employees of "Hrvatske šume" (Zagreb forest administration, Popovača regional forest office) also participated in these excavations. Research was possible due to financial help from the County of Velika Ludina (we are very grateful to municipal prefect Mr. Dražen Pavlović for securing the funds) and the help of the members of historic society "Moslavina" (PhD S. Pisk, S. Kos, J. Uroda Kutlić and D. Kus).

nje strane. Kako je tijekom istraživanja zaključeno da je za interpretiranje točnije dispozicije starog grada Košutgrada znatno važnije prostorno određivanje južnog zida nauštrb onoga visinskog, potvrđena je samo njegova gornja zona (tj. zid je istražen u prosječnoj visini od 30 cm).

Najzapadniji istražen dio južnog (vjerojatno) obrambenog zida spaja se s jedinim dobro sačuvanim dijelom starog grada Košutgrada – sjevernim dijelom zapadnog (vjerojatno) obrambenog zida donjeg dijela grada. Njegova je sačuvana vanjska dužina 870 cm, ona unutarnja iznosi 690 cm, a širina je 115 cm. Prema njegovoj izlomljenoj, poligonalnoj liniji razvidno je prilagođavanje gradnje zatečenoj stratigrafiji terena. Predmetni je zid u jako dobrom stanju – s unutarnje strane zida nema vidljivih pukotina ni translatornih pomaka, struktura jezgre je čvrsta, a lice bez većih lakuna. S vanjske je pak strane ovaj dio zida u znatno lošijem stanju, kako zbog “nepoznatih” konzervatora tako i zbog okolnog terena. Kako su građevinski radovi bili provedeni isključivo na vidljivom dijelu zida (tj. dijelu iznad humusnog sloja) te kako su bili izvedeni suvremenim materijalima, izvorna se struktura zida počela ubrzano razgrađivati. Navedeni je proces najjasnije vidljiv u kontaktnoj zoni zida i humusnog sloja. S obzirom na cementnu glazuru ravne krune zida jasno je kako je u određenom trenutku bio konzerviran (i restauriran i/ili rekonstruiran?). Nažalost, unatoč iscrpnom pregledu dostupnih arhivskih materijala nije bilo moguće zaključiti tko je i kada izveo te radove.

Sonda 2 (400x360 cm) postavljena je na gornjem, sjevernom dijelu starog grada Košutgrada s ciljem određivanja njegove sjeverne građevinske linije. Unutar ove sonde istražen je dio vanjskog, (vjerojatno) obrambenog zida sjevernog dijela utvrde u dužini od 390 cm, prosječne širine oko 280 cm. Potvrđena je samo njegova gornja zona (tj. zid je istražen u prosječnoj visini od 100 cm). Lica istraženog dijela zida prilično su razrahljena, no može se jasno definirati njegova građevinska linija. Na zapadnom je dijelu istraženog dijela sjevernog (vjerojatno) obrambenog zida pronađena pravilna struktura sazidana od opeke, sačuvana u visini od pet redova. Opeke (25x12x6 cm), povezane vezivom istovjetnim onome iz ostatka zida, slagane su u redove te oblikuju ravnu plohu unutar zidne mase. Istražena struktura zbog svoga položaja (okomito na zidnu masu) upućuje na postojanje neke vrste otvora na spomenutom mjestu. No, tek će se daljnjim istraživanjima moći potvrditi njegove izvorne dimenzije i namjena.

Sonda 3 (880x210 cm) postavljena je na istočnoj strani sjevernoga, gornjeg dijela starog grada Košutgrada s ciljem određivanja njegove istočne građevinske linije te sjeveroistočnog kuta vanjskog, (vjerojatno) obrambenog zida. Unutar ove sonde istražen je sjeverni dio istočnoga, vanjskog obrambenog (?) zida gornjeg dijela grada u dužini od 840 cm. Njegovu širinu tijekom ovogodišnjih istraživanja nije bilo moguće potvrditi, no može se pretpostaviti kako je podjednaka onoj sjevernog (vjerojatno) obrambenog zida istraženog unutar sonde 2. Predmetni zid svojom je strukturom istovjetan istraženom dijelu sjevernog zida u sondi 2 te se unatoč razrahljenosti zidne mase može definirati njegova

bly) defensive wall of the lower part of the burg. Its preserved exterior length is 870 cm, while the preserved interior length is 690 cm, and is 115 cm wide. Broken, polygonal line of the wall indicates an adjustment of the wall construction line to the stratigraphy of the terrain. This part of the wall is in a very good condition – there are no visible fissures or translatory motions on the interior side of the wall, structure of the core is solid, and the wall facing has no major lacuna. On the exterior side, this part of the wall is in a significantly worse condition, partially because of the “unknown” conservators, and partially because of the surrounding terrain. Since construction works were only executed on the visible part of the wall (i.e. part of the wall above the humus layer), and since they have been done by using modern materials, the original structure started to deteriorate rapidly. That process is most visible in the contact zone between the wall and the humus layer. Given the cement glaze of the straight upper part of the wall, it is clear that the wall has been conserved (or restored and/or reconstructed?). Sadly, despite the detailed review of available archive materials, it wasn't possible to determine who did the construction work and when did they do it.

Test pit 2 (400x360 cm) was positioned in the upper, north part of burg Košutgrad, with the goal of determining burg's north construction line. In this test pit it was possible to excavate a part of the exterior (presumably) defensive wall of the north part of the burg, in a length of 390 cm and with an average width of approximately 280 cm. We have confirmed only its upper zone (i.e. wall is explored in the average height of 100 cm). Facing of the excavated part of the wall is quite loose, but its construction line can be clearly defined. A regular structure made out of bricks (and preserved to a height of five rows) was found in the west part of the excavated part of the north (presumably) defensive wall. Bricks (25x12x6 cm), binded with the same binding used in the rest of the wall, were arranged in rows in order to form a straight plane in the wall masonry. Explored structure, due to its position (perpendicular to wall masonry) indicates the position of some kind of an opening in the mentioned place. However, only with further research it will be possible to confirm its original dimensions and function.

Test pit 3 (880x210 cm) was positioned in the east side of the northern, upper part of burg Košutgrad, with intention to designate burg's eastern building line, and north-east corner of the exterior (presumably) defensive wall. In this test pit, the north part of the east exterior (presumably) defensive wall of the upper part of the burg was explored in the length of 840 cm. It wasn't possible to confirm its width during this season of research, but it can be assumed that it is similar to the width of the north (presumably) defensive wall, investigated in test pit 2. Wall in question has the same structure as the north wall explored in test pit 2, and despite the loose wall masonry, it was possible to determine its construction line. Based on structural and spatial analysis, both walls can be considered as a whole, and they can be interpreted as the north-east corner of the exterior (presumably) defensive wall of the upper, northern part of burg

građevinska linija. Temeljem strukturne i prostorne analize spomenuti zidovi mogu se smatrati cjelinom te se mogu interpretirati kao sjeveroistočni kut vanjskog, (vjerojatno) obrambenog zida gornjega, sjevernog dijela starog grada Košutgrada.

Arheološka istraživanja starog grada Košutgrada provedena tijekom 2012. godine prvi su dokumentirani radovi na ovom objektu (iako je razvidno kako su na zapadnom zidu bili provedeni konzervatorsko-restauratorski građevinski radovi, čiji detalji još uvijek nisu poznati). Dosadašnji slab znanstveni interes za ovaj značajni stari grad na Moslavačkoj gori rezultirao je nepostojanjem i onoga elementarnog, shematskog tlocrtnog prikaza. S izradom precizne nacrtne dokumentacije starog grada Košutgrada nakon ove prve sezone radova, ispravljena je osnovna prepreka u njegovu daljnjem poznavanju. Naravno, nakon prve sezone radova moguće je tlocrtnu dispoziciju starog grada odrediti samo u grubim okvirima, pridodajući rezultatima dobivenim istraživanjima i one dobivene prospekcijom terena te spekulacijom.

Prema dosadašnjim rezultatima može se (s oprezom) zaključiti kako je unutarnji prostor starog grada bio podijeljen na dva dijela: južni, niži, te onaj sjeverni, viši. Ta je visinska razlika i danas jasno uočljiva na terenu (razlika između zatečenih gornjih kota sjevernog i južnog dijela je oko 400 cm). No, bez daljnjih istraživanja nije moguće zaključiti kako je bilo riješeno povezivanje južnog i sjevernog dijela grada (sl. 9). Lica zidova bila su zidana na pravilne redove od krupnijih komada pritesanih lomljenjaka, povezanih iznimno čvrstim, bijeložutim vezivom krupnog granulata. Unutrašnjost zida ispunjena je sitnim lomljenjakom te većim količinama veziva jednakog sastava.

Kao što je opisano ranije, cijeli južni dio grada bio je svojom poligonalnom građevinskom linijom prilagođen zatečenoj stratigrafiji terena. Do početka istraživanja jedini je vidljiv dio bio sjeverni dio zapadnog (vjerojatno) obrambenog zida južnoga, donjeg dijela grada. Prema njegovoj

Košutgrad.

Archaeological excavations of burg Košutgrad carried out in 2012 were the first documented procedures on this object (although it is clear that some conservation and restoration work was done on the western wall). Lack of scientific interest for this important burg on Moslavina Mountain resulted in the lack of the elementary, schematic ground plan. By making the precise plan documentation of burg Košutgrad after first season of research, basic impediment to further understanding of the site was rectified. Of course, after the first season of research, it was only possible to determine the rough outlay of the layout disposition of Košutgrad, adding results of terrain prospecting and speculation to results acquired by excavations.

According to current results, it can be concluded (with due caution) that the interior space of the burg was divided in two parts: lower south area, and higher north area. Even today, that height difference is visible in the terrain (height difference between the upper elevation levels of north and south area is around 400 cm). However, without further research, we can't make any conclusions about the communication of south and north part of the burg (Fig. 9). Walls were constructed out of larger roughly shaped stones set in straight rows, bound together with extremely hard, pale-yellow sturdy-granulated binder. Core of the wall was composed of smaller pieces of roughly shaped stone, with abundant use of the same binding.

As it was described earlier, the entire south part of the burg was, with its slightly polygonal construction line, adjusted to the terrain stratigraphy. Before the beginning of research, only visible part was the north side of west (presumably) defensive wall of the south, lower part of burg. Based on its well preserved structure, we can conclude that all walls in the southern, lower part of the burg Košutgrad were built in the same manner (average width: 100 cm). The lowest total height of those walls was 450 cm. According to current data, it can be concluded that mentioned walls enclosed the lower, south part of burg, with an assu-

Sl. 9 Pogled s jugoistoka na stari grad Košutgrad po dovršetku radova 2012. godine (snimio: P. Sekulić, 2012.)
Fig. 9 View from the south-east to burg Košutgrad after the end of excavations in 2012 (photo by: P. Sekulić, 2012)

dobro sačuvanoj strukturi može se zaključiti kako su na jednak način bili zidani i svi zidovi južnoga, donjeg dijela starog grada Košutgrada (prosječna širina: 100 cm). Najniža ukupna visina tih zidova bila je 450 cm. Prema dosad prikupljenim rezultatima može se zaključiti kako su navedeni zidovi zatvarali donji, južni dio grada, pretpostavljene površine od oko 200 m². Za sada nije moguće zaključiti je li ovaj dio grada imao ulogu nenatkrivenog dvorišta ili je pak bio natkriven i podijeljen na manje prostore. Rješenje prostorne organizacije može se dobiti samo daljnjim istraživanjima.

Nadalje, prema rezultatima ovogodišnjih istraživanja može se pretpostaviti kako je bio organiziran sjeverni, gornji dio grada. Znatno manji, pretpostavljene površine od oko 80 m², sjeverni je dio grada određen masivnim zidovima (prosječna širina: 250 cm). Može se (s velikim oprezom) pretpostaviti kako je taj dio imao stambenu namjenu. No, izuzev ovih općih parametara, druge će zaključke o ovom dijelu grada biti moguće donijeti tek nastavkom arheoloških istraživanja.

Tijekom arheoloških istraživanja 2012. godine na starom gradu Košutgradu pronađeno je obilje pokretnih arheoloških nalaza.¹⁴ Najzastupljeniji su nalazi kasnosrednjovjekovnih keramičkih posuda (lonci, poklopci, zdjele, čaše i dr.) koji se prema analogijama s lokaliteta Jelengrad, Bršljanac, burg Vrbovec (Klenovec Humski), Mali grad u Kamniku, Ružica grad i dr. mogu datirati u razdoblje od 13. do 16. stoljeća (Bojčić, Radić 2004: 173–179; Bekić 2008: 168–179; Štular 2009: 211–226; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002: 186–193; Tkalčec 2010a: 472–476; Tkalčec 2010b: 61–62, 159–184).

Nadalje, među inim su pronađeni i razni metalni nalazi. Dva željezna noža sa sječivom ravnog hrpta i trokutastog presjeka mogu se prema komparativnom materijalu datirati u razdoblje od kraja 13. do 15. stoljeća (Cowgill, Neergaard, Griffiths 2008: 81–89), a čiji će se tip i datacija moći preciznije odrediti po dovršetku konzervatorskih radova. Pronađen je i brončani jednodijelni prsten trakastog presjeka kojem se krajevi preklapaju, ukrašen dvama uskim žljebovima uz rub, prema analogijama datiran u 14. i 15. stoljeće. Najzanimljiviji je nalaz brončana aplikacija (tanka pločica s dvije male perforacije na bočnim stranama) s prikazom ljljana, prema analogijama datirana u 14. stoljeće (Holl 1966: 44–45).

Posebno su zanimljivi nalazi datirani u razdoblje eneolitika, a koji najjasnije govore o kontinuitetu ovog lokaliteta. Riječ je o keramici crne, sivosmeđe i oker boje koja se zbog svoje fature, oblika i sačuvanih ukrasa može pripisati vučedolskoj kulturi (Balen 2010: 110).¹⁵

Kao što je to slučaj sa starim gradom Jelengradom, arheološka istraživanja njegova pandana – Košutgrada – također su tek započela. Stoga bi izvođenje daljnjih zaključaka,

¹⁴ Pronađeni će nalazi biti detaljno obrađeni u zasebnom radu koji je u pripremi.

¹⁵ Nalazi koji se pripisuju vučedolskoj kulturi pronađeni su na području današnje Moslavine na lokalitetima Marić gradina kod Mikleuške i Prnjavorac kod Križa. (Iveković 1968: 359–362; Marković 1981: 247; Bobovec 2002: 13–14). Naselja vučedolske kulture su od najranije faze (a posebno u kasnijim fazama, koje su i zastupljene na području sjeverozapadne Hrvatske) smještene na uzvišenjima koja dominiraju okolicom sa snažno naglašenim fortifikacijskim elementom (Marković 1994: 40). Sva poznata naselja vučedolske kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj smještene su na brežuljcima Bilogore, Kalničkog gorja te Moslavačke gore. Kao i obližnji lokaliteti koji pripadaju vučedolskoj kulturi, tako se i Košutgrad nalazi na prirodno dobro zaštićenoj uzvisini na zapadnim obroncima Moslavačke gore.

med area of approximately 200 m². It was not possible to conclude whether the south part of the burg was used as an open courtyard, or whether it was covered and divided into smaller areas. Solution to the question of spatial organization will be possible only with further excavations.

Furthermore, according to the results of this year's excavations, we can assume how the north, upper part of burg, was organized. That part of the burg is considerably smaller, with an assumed area of approximately 80 m², and it is defined by massive walls (average width: 250 cm). It can be assumed (with due caution) that that part of the burg had a residential function. However, apart from some general parameters, other conclusions will be possible only after further archaeological excavations.

During 2012 archaeological research on burg Košutgrad, a large quantity of archaeological finds was found.¹⁴ Most common amongst them were finds of late medieval pottery (pots, lids, bowls, cups etc.) that can be dated to a period from 13th to 16th century by analogy to the finds found in burg Jelengrad, fort Bršljanac, burg Vrbovec (Klenovec Humski), Mali grad Kamnik, burg Ružica etc. (Bojčić, Radić 2004: 173–179; Bekić 2008: 168–179; Štular 2009: 211–226; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002: 186–193; Tkalčec 2010a: 472–476; Tkalčec 2010b: 61–62, 159–184).

Furthermore, many metal objects were found. Two iron knives with a straight-lined back of the blade and triangular cross section can be compared to material dated from the end of 13th century to the 15th century (Cowgill, Neergaard, Griffiths 2008: 81–89), but more precise determination of the type and dating will be possible only after the conservation is finished. Amongst other finds, a bronze flat-sectioned ring decorated with two narrow grooves along the edge was found. The ring can be dated, by analogies, in the period between the 14th and the 15th century. The most interesting find is a bronze appliqué (thin plate with two small perforations on the sides) with depiction of lilies that can be dated, by analogies, to the 14th century (Holl 1966: 44–45).

Finds dated to Eneolithic Age are particularly important, since they prove the continuity of this site. Eneolithic finds (black, gray-brown and ochre coloured pottery that) can, based on the facture, shape and preserved decorations, be attributed to Vučedol culture. (Balen 2010: 110).¹⁵

As was the case with burg Jelengrad, archaeological excavations of its double – Košutgrad – have only just begun. Therefore, making any other conclusions than the ones already presented would be careless. That is why we can only list several other examples that, in general layout (but not necessarily in position), correspond to Košutgrad: burgs Paka and Vrbovec (Klenovec Humski), Eckhardstein,

¹⁴ Archaeological finds will be detailed in a separate article.

¹⁵ Finds attributed to Vučedol culture were found in Moslavina on Marić hillfort near Mikleuška, and Prnjavorac near Križ. (Iveković 1968: 359–362; Marković 1981: 247; Bobovec 2002: 13–14). Settlements of Vučedol culture (especially in the later phase that are present in north-west Croatia) have been located on elevations that dominate the surrounding area, and had strong fortification elements (Marković 1994: 40). All known settlements of Vučedol culture in north-west Croatia are located on the hills of Bilogora, Kalnik Mountain and Moslavina Mountain. Same as the nearby sites attributed to Vučedol culture, Košutgrad is also located on a well protected hill of the western slopes of Moslavina Mountain.

izuzev ovih navedenih, za sada bilo ishitreno. Zbog toga se ovdje mogu navesti samo neki od srodnih primjera koji prema svojim osnovnim tlocrtnim gabaritima odgovaraju košutgradskom primjeru. To su npr. burgovi Paka i Vrbovec (Klenovec Humski) te Eckhardstein, Kammerstein ili Buchenstein, svi osnovani tijekom 13. stoljeća (Tkalčec 2010b: 24; Šimek 2012: 65; Daim, Kührtreiber 2009: 58, 408, 434).

PROJEKT POVIJESNIM PUTOVIMA MOSLAVAČKE GORE

Jelengrad i Košutgrad, dva kasnosrednjovjekovna stara grada, smještena su na značajnim obrambenim točkama Moslavačke gore. O značenju i kontinuitetu njihovih položaja jasno govore nalazi kasnoeneolitičke i brončanodobne keramike. Iako su Jelengrad i Košutgrad nesumnjivo imali značajnu ulogu u onodobnom krajobrazu, oba su nakon napuštanja krajem 16. stoljeća ostali prepušteni vegetaciji te neumitnoj dilapidaciji, potpuno izvan fokusa znanstvenog interesa. No, zahvaljujući trudu lokalne samouprave te lokalnih povijesnih udruga, dobiven je prijeko potrebiti početni impuls s kojim su i započela arheološka istraživanja ovih dvaju čuvara zapadnih obronaka Moslavačke gore. Shodno izvrsnim rezultatima polučanima tijekom samo jedne sezone radova, osmišljen je u suradnji s nadležnim konzervatorskim odjelima u Sisku i Bjelovaru projekt *Putovima baštine Moslavačke gore*, kojim su obuhvaćena istraživanja, obnova i revitalizacija starih gradova Košutgrada, Jelengrada i Garić-grada, utvrde Bršljanac te pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije na Moslavačkoj gori.¹⁶

Kammerstein or Buchenstein, all of which were founded in the 13th century (Tkalčec 2010b: 24; Šimek 2012: 65; Daim, Kührtreiber 2009: 58, 408, 434).

PROJECT HISTORICAL TRAILS OF MOSLAVINA MOUNTAIN

Jelengrad and Košutgrad, two late medieval burgs, are settled on two important defensive positions on Moslavina Mountain. Finds of late Eneolithic and Bronze Age pottery clearly show the strategic importance and successive settlement of these locations. Although Jelengrad and Košutgrad undoubtedly had an important role in late medieval period, both burgs had been abandoned by the end of the 16th century, left to be overgrown and dilapidated, completely outside of scientific interest. However, due to hard work of both local authority and local historical societies, a necessary impulse was given to start with the archaeological excavations of these guardians of the western slopes of Moslavina Mountain. Due to excellent results produced by just one season of excavations, we developed, together with local conservation departments from Sisak and Bjelovar, a project *Following the Paths of Heritage in Moslavina Region*, which includes research, renovation and revitalisation of old burgs Košutgrad, Jelengrad and Garić, fort Bršljanac and the Pauline monastery of Blessed Virgin Mary on Moslavina Mountain.¹⁶

Prijevod / Translation
Danijel Lončar

Lektura / Proofreading
Sanjin Mihelić

¹⁶ Istraživanja i konzervatorsko-restauratorske građevinske radove na svim navedenim objektima provodi Odjel za kopnenu arheologiju (Hrvatski restauratorski zavod; voditelji: dr. sc. T. Pleše i P. Sekulić). Arheološka istraživanja utvrde Bršljanac započela su 2012. godine. Zbog nedostatnih financijskih mogućnosti, radove nije bilo moguće nastaviti 2013. godine (Sekulić, Pleše: 2012). Prve istražne i konzervatorsko-restauratorske radove na Garić-gradu proveli su Restauratorski zavod Hrvatske i Zavičajni muzej Moslavine u razdoblju od 1964. do 1973. te od 1977. do 1981. godine. Radovi su nastavljeni tek 2009. godine, a prioritet je bio izrada dokumentacije postojećeg stanja središnje kule, sječa guste vegetacije unutar i oko gradskih zidina te izgradnja novoga pristupnog mosta. Tijekom 2010. godine započelo se s pripremama za građevinske radove na sanaciji središnje kule, a isti su započeli 2011. godine (Pleše: 2011a; Pleše: u tisku). Arheološka istraživanja pavlinskog samostana BDM na Moslavačkoj gori započela su 2009. godine, a konzervatorsko-restauratorski građevinski radovi 2011. godine (Pleše: 2011b).

¹⁶ All research, conservation and restoration building works are run by the Department of Land Archaeology (Croatian Conservation Institute; managed by: T. Pleše, PhD, and P. Sekulić). Archaeological research of fort Bršljanac started in 2012. Due to a lack of financing, it wasn't possible to continue with the research in 2013 (Sekulić, Pleše: 2012). First research and conservation and restoration activities on burg Garić were done by Croatian Conservation Institute and Museum of Moslavina in the period from 1964 to 1973, and from 1977 to 1981. Activities were resumed only in 2009, and the priorities were the documentation the existing condition of the central tower, clearing of the vegetation, and building a of new access bridge. In 2010 the preparations were made for constructive repair on the central tower, that started in 2011 (Pleše: 2011a; Pleše: in print). Archaeological excavations of Pauline monastery of Blessed Virgin Mary on Moslavina Mountain started in 2009, while conservation and restoration building works started in 2011 (Pleše: 2011b).

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Adamček, J. 1980, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Balen, J. 2010, *Eneolitičke kulture na prostoru istočne Hrvatske*, doktorska disertacija, Zagreb.
- Bedić, M. 2002, Iz povijesti Jelen-grada, in: Kovačević D. (ed.), *Gornja Jelenska, Ceres, Zagreb*, 49–63.
- Bekić, L. 2008, *Utvrdna Čanjevo – istraživanja 2003.–2007.*, Općina Visoko, Visoko; Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb.
- Bobovec, A. 1991, Srednjovjekovni arheološki lokaliteti na području općina Kutina i Garešnica, *Muzejski vjesnik*, Vol. 14, 8–12.
- Bobovec, A. 2002, Tragom arheoloških nalazišta Moslavine, in: *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom sadašnjice*, Pasarić D. (ed.), Matica hrvatska, Kutina, 63–86.
- Bobovec, A. 2003, Arheološka topografija područja Općina Popovača i Velika Ludina, *Zbornik Moslavine*, Vol. 5–6, 13–25.
- Bojčić, Z., Radić, M. 2004, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Muzej Slavonije, Osijek.
- Bösendorfer, J. 1950, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Buturac, J. 1984, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine*, Vol. 59, 43–108.
- Cowgill, J., Neergaard, M., Griffiths, N. 1987, *Medieval finds from excavations in London: Knives and scabbards*, Museum of London, London.
- Dočkal, K. 1955, *Samostan Blažene Djevice Marije u Gariću*, rukopis, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Daim, F., Kühtreiber, T. 2009, *Burgen (Waldviertel, Wachau)*, Freytag & Berndt, Wien.
- Guštin, M., Jezeršek, M., Prošek, N. 2001, Katalog keramičnih najdbi iz Celja, in: *Srednjeveško Celje / Medieval Celje*, Guštin M. (ed.), Arheologia Historica Slovenica Ljubljana, Filozofska fakulteta – Odelek za arheologiju, Ljubljana.
- Heller, G. 1978, *Comitatus Crisiensis*, München.
- Hirc, D. 2002, Moslavina (Iz putnih uspomena), in: Kovačević D. (ed.), *Gornja Jelenska, Ceres, Zagreb*, 278–301.
- Holl, I. 1966, *Mittelalterliche funde aus einem brunnen von Buda*, Studia archaeologica IV, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Holl, I., Parádi N. 1982, *Das mittelalterliche dorf Sarval*, Fontes Aethaeologici Hungariae, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horvat, Z. 2008, Pozicije burgova tijekom 13.–15. stoljeća, *Prostor*, Vol. 16, No.1 (35), 22–39.
- Horvat, Z. 2010, Stilska stratigrafija 13.–15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Prostor*, Vol. 18, No.1 (39), 42–61.
- Iveković, D. 1968, Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, *Zbornik Moslavine*, Vol. 1, 349–378.
- Katona, I. 1790, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. Tomulus III. Ordine X.: ab anno Christi MCCC. ad annum usque MCCCXXXI.: Typis Catharinae Landerer Viduae, Buda.
- Kekez, H. 2012, *Plemićki rod Babonića do kraja 14. stoljeća*, doktorski rad, Zagreb.
- Klaić, N. 1976, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb.
- Klaić, V. 1907, Topografske sitnice, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 19, No. 1, 185–193.
- Klaić, V. 1981a, *Povijest Hrvata*, Knjiga II, Matica hrvatska, Zagreb.
- Klaić, V. 1981b, *Povijest Hrvata*, Knjiga V, Matica hrvatska, Zagreb.
- Kovačević, D. 1998, Đuro Szabo – o starinama u Moslavini, *Zbornik Moslavine*, Vol. 4, 99–111.
- Kruhek, M. 2002, Srednjovjekovni utvrđeni gradovi i posjedi u Moslavini, in: Pasarić D. (ed.), *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom sadašnjice*, Matica hrvatska, Kutina, 93–125.
- Lovrenčić, Z. 2002, Kamena lađa, in: Kovačević D. (ed.), *Gornja Jelenska, Ceres, Zagreb*, 63–65.
- Lukinović, A. 2004, *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis / Povijesni spomenici zagrebačke biskupije*, sv. 7., Kršćanska sadašnjost, Hrvatski državni arhiv, Zagreb.
- Manucy, A. C., 1994, *Artillery through the Ages*, DIANE Publishing, Washington.
- Marković, Z. 1981, Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Arheološki vjestnik*, Vol. 32, 219–268.
- Marković, Z. 1994, *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica.
- Nadilo, B. 2004, Ostaci obrambenih građevina na području Moslavine, *Građevinar*, Vol. 56, No. 10, 649–656.
- Nikolić Jakus, Z. 2011, Obitelj Čupor Moslavački, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, Vol. 4, 269–300.
- Pandžić, A., Tuđman, F., Maleković, V., Sančević, Z., Novak, D. 1993, *Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća*, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb.
- Pavičić, S. 1968, Moslavina i okolina, *Zbornik Moslavine*, Vol. 1, 7–169.
- Petrić, H. 1993, Prilog poznavanju srednjovjekovnih putova u središnjoj Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Vol. 26, 17–26.
- Pisk, S. 2007a, *Topografija Garića, Gračnice i Moslavine*, magistarski rad, Zagreb.
- Pisk, S. 2007b, *Jelengrad kroz povijest i legende*, Povijesna udruga Moslavina, Popovača.
- Pisk, S. 2008, Šuma i drveće u latinskim srednjovjekovnim dokumentima: primjer Moslavačkog kraja, *Ekonomika i ekohistorija*, Vol. 4, No. 4, 64–70.
- Pisk, S. 2012, Pavlinski samostan Blažene Djevice Marije na Gariću (Moslavačka gora) i njegova uloga u regionalnoj povijesti, doktorska disertacija, Zagreb.
- Pleše, T. 2011a, Stari grad Garić-grad – izvještaj o provedenim arheološkim istraživanjima u 2010. godini (tom 1 i 2), Pismohrana Hrvatskoga restauratorskog zavoda, Zagreb.
- Pleše, T. 2011b, Monasterium B. V. Mariae sub monte seu Promontorio Garigh, alias Garich, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru (Garić-grad i okolica – od srednjovjekovlja do suvremenosti)*, Vol. 4, 101–118.
- Pleše, T. 2013, Krčin and Garić – two Croatian late medieval castles and their role in the cultural and historical landscape, *Castrum Bene*, Vol. 12 (u tisku).
- Pleše, V. 2009, Planine Hrvatske – ukras, mjesto za odmor, rasadnici, biološke raznolikosti, zaštitnice..., *Hrvatske šume*, Vol. 154, 2–11.
- Sekelj Ivančan, T., Tkalčec, T. 2002, Kasnosrednjovjekovna stolna keramika s nekih gradišta iz okolice Kutine i Garešnice, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 19, 165–194.
- Sekulić, P., Pleše T. 2012, Elaborat o provedenim radovima na utvrdi Bršljanac 2012. godine, Pismohrana Hrvatskoga restauratorskog zavoda, Zagreb.
- Szabo, G. 1920, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Šimek, M. 2012, Burg Paka, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, Vol. 45, No.1–2, 61–94.
- Štular, B. 2009, *Mali grad – visokosrednjeveški grad v Kamniku*, Založba ZRC, Ljubljana.
- Tkalčec, T. 2008, *Arheološka slika obrambenog sustava srednjovjekovne Slavonije*, doktorska disertacija, Zagreb.
- Tkalčec, T. 2010a, Kuhinjska i stolna keramika iz stambenog dijela burga Vrbovca, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s. XLIII, 455–476.
- Tkalčec, T. 2010b, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskom*, Muzeji Hrvatskog zagorja, Gornja Stubica; Institut za arheologiju, Zagreb.

POPIS IZVORA / LIST OF SOURCES

CD – Smičiklas, T. 1904/1990, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 2–18, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.

ELEKTRONIČKI IZVORI / ELECTRONIC SOURCES

<http://zastita-prirode-bbz.hr/rp-moslavačka-gora.html> (18. travnja 2013. / April 18, 2013).

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89> (18. travnja 2013. / April 18, 2013).